

INFORMASJON FRÅ RIKSARKIVAREN
TEMA:
Skogen

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er eit fagleg tidsskrift frå Arkivverket. Det rettar seg mot eit breitt historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal vere orienterande og debattskapande og spreie kunnskap om arkiva sin eigenart og viktige rolle i samfunnet.

Arkivmagasinet ynskjer å stimulere til auka interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkiva og i Samisk arkiv.

Redaktør

Margit Løyland

I redaksjonen (jf. foto side 5, frå v.)

Terje Nomeland, Leif Thingsrud, Kristin Brattelid, Tor Weidling (ill.red.), Trond Inge Karlsen, Helena Eriksson og Øyvind Ødegaard.

Redaksjonen si adresse

Riksarkivet, sjå bakre omslag

Design

Agendum See Design

Layout

Morten Hernæs, 07 Media – 07.no

Repro og trykk

07 Media – 07.no

ISSN 0801-5449

Laussal: kr 40

Opplag: 2700

FRAMSIDEBILETE:

Foto: Odd Amundsen/Riksarkivet

INDRE OMSLAG:

Mosekran. Foto: Jensens atelier, Skien 1959.
Riksarkivet (Pa 1422 Union Co., Uc 0003
Småvirkeanlegget-tømmer).

ILL. S. 2–3:

Takseringsutstyr: Jarle Brenden Reime.
Papir: Skotfoss Bruk 1961. Riksarkivet (Pa
1422 Union Co., Uc 0008 Transportanlegget).
Ordningsrom, Flora Danica og 5-kroneseddel:
Odd Amundsen/Riksarkivet.

ILL. S. 5:

Foto: Odd Amundsen og Margit Løyland

6 Først i verden med
landsskognetaking

Innhold

23 Union Co. Fra skog til papir

31 Privatarkiver og tapt kulturarv

37 Molter som ressurs på 1700-tallet

TEMA: SKOGEN

- 6 Først i verden med landsskogtaksering
- 10 Generalforstamtet – vårt første skogdirektorat
- 13 Stat og skog i to hundre år
- 19 Skog i sør
- 23 Union Co. Fra skog til papir
- 29 Et komplett trelasthandlerarkiv
- 31 Privatarkiver og tapt kulturarv
- 33 Å dele på skogen. Skogfinnere og nordmenn
- 37 Molter som ressurs på 1700-tallet

ANDRE ARTIKLAR

- 40 Christian Michelsen, gravør
Bruun og den norske løve

FASTE SPALTER

- 45 Bokomtalar
- 46 Refleksjonen
- 47 Sitatet

40 Christian Michelsen,
gravør Bruun og den norske løve

Å telle trær kan høres ut som noe man gjør for sitt indre øye en søvnløs natt, men for feltarbeidere ute i norske skogfelt er det en høyst reell og viktig aktivitet. I følge dem fins det 11 milliarder trær i Norge. Riksarkivet oppbevarer arkivet etter Landsskogtakseringen, en institusjon som sammen med flere andre senere er fusjonert inn i det som i dag er Norsk Institutt for bioøkonomi (NIBIO). Arkivet inneholder landskogtakseringer og grunnlagsdata tilbake til oppstarten i 1919. Før registrerte feltarbeiderne i papirskjemaer, nå er redskapene mer teknologisk raffinerte. Så snart feltmannskapene er ferdige med

å telle, måle og vurdere trærnes tilstand, blir årets manuelle registreringer sammenliknet med tidligere år. Resultatet danner grunnlag for overvåking av skogenes utvikling. Forskere måler CO₂-opptak og diskuterer i hvor stor grad skogen bidrar til å redusere menneskeskapte klimaendringer.

Jarle Brenden Reime takserer skog i Klekkefjellet naturreservat i Løten sommeren 2015.
Foto: Håkon Økseter.

Skjema for taksering av skog, Riksarkivet S-5895 Landsskogtakseringen, Fad Arealfordelingsskjema, eske 1, Akershus 1957).

Frå [red]aksjonen

Skog handlar ikkje bare om rekreasjon, tømmerprisar og treforedlingsindustri. Skog er sjølve livsgrunnlaget som balanserar klimaet på kloden, reinsar lufta og held jordmassane på plass. Avskoging forklarar kvifor samfunn før oss har gått til grunne, hevdar Jared Diamond i boka *Kollaps* frå 2005. Det er ikkje utan grunn at redsla for avskoging har styrt skogpleien her i landet. Fleire artiklar i dette Arkivmagasinet handlar derfor om statleg skogstyring, frå Generalforstamt og holzförsterar på 1700-talet til dagens direktørar og direktorat.

Landet vårt var først i verda med å taksere skog. Først for å avdekke ressurstilgangen, no også for å måle klimagassar. Forskarar skriv om verdien av slik kontinuerleg måling. Vi ser foto frå sommarens taksering og kan lese korleis måleresultata blir tatt vare på i arkiva.

Tømmer frå norske skogar er fløta, skore og skipa ut i verda i voldsomme mengder i meir enn fem hundre år. Trelastnæringa har prega innland og kyst med bekkesager, bøkkerbuer og storkonsern. I arkiva finst historia om primærnæringa, men og om menneska som har hatt skogen som sin naturlege verestad, svedjebukkarar så vel som bærplukkarar.

Arkivfaget har store utfordringar. Vi ser nærare på privatarkivfeltet og reflekterer over kva som er arkivas viktigaste funksjon. Saman med artikkelen om den norske løve, eit "Symbol for Nationens Kraft", set desse innlegga punktum for eit Arkivmagasin med fleire nummer i året. Riksarkivaren vil frå og med 2016 gi ut eit årsskrift med same namn, men med andre typar artiklar. Denne redaksjonen takkar for seg!

Margit Høyland

9 70 71 72 73 74 75 76 77 78

SMARK

Taubanelier	Taubaneplatå	Jorddybde	Jordart	Sammens.	Profiltype	Humussjike	Stelninnh.	Kv. i skog (l)
0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	9	2	1	3	2	2	1	9
9	9	3	1	3	3	2	2	9
9	9	3	1	3	2	2	2	9
9	9	3	1	3	6	1	9	9
9	9	2	3	3	6	1	3	9
9	9	3	1	3	1	2	2	9

71. Taub.platå		76. b
1	300—700 m. = 1	0—3
2	Over 700 » = 2	3—6
3	Ikke t. b. platå = 9	6—10
4		Over 10
72. Jorddybde		Sumpjon
0	< 20 cm. = 1	77. St
1	20—70 » = 2	
2	> 70 » = 3	Under 1
3		
4		
73. Jordart		
1	Morene	
2	Sed.	
3	For. v.	
4	Torv	
5		
74. Sammens		
1	Grus = 2	79.
2	Grovsand = 3	
3	Finsand = 4	Ingen kv
4	Grovleir = 5	1 1 »
5	Leir = 9	» 2 »
	For torv = 9	» 3 »
		» 4 »
75. Profiltype		Hkl III
1	Podsol. < 3 cm bl. = 1	
2	» 3—6 » » = 2	
3	» 6—10 » » = 3	
4	» over 10 » » = 4	
5	Brunjord = 5	Ingen sk
6	Overe. podsol. = 6	Noe sk
		Stærke

Først i verden med landsskogtaksering

– en snart hundreårig kilde til informasjon om skog

Utviklingen i den norske skogen har siden 1919 blitt dokumentert av Landsskogtakseringen. Hvert år gjennomføres målinger på et utvalg av 13 000 faste felt i skog over hele landet. Resultatene viser at det stående tømmervolumet har blitt nesten tredoblet de siste 90 årene, og at trærne vokser som aldri før.

For hundre år siden var mange forstmenn bekymret over tilstanden i de norske skogene. Det ble hogget hardt mange steder, samtidig som skogeierne så å si utelukkende overlot til naturen å sørge for nye trær der den gamle skogen ble hogget. Skogbruket anno 1900 var dermed i stor grad ren høsting, der en med noen års mellomrom tok ut de trærne i en skogteig som var store nok til å være salgbare. Såkalt plukkhogst var det vanlige, og kunnskapene om hvordan en skulle behandle skogen for å sikre en jevn produksjon og god gjenvækst var det nok ofte så som så med.

Hvor mye tømmer rommer skogene?

Rundt 1900 fantes heller ikke kunnskap om hvor stor den årlige tilveksten var. Riktig nok foreligger

det noen anslag på skogens tilvekst basert på enkeltstående, lokale skogtakster fra tiden rundt århundreskiftet. Disse estimatene var imidlertid svært usikre. Likevel traff daværende professor Agnar Barth, som arbeidet ved “Norges Landbrukshøiskole”, overraskende bra, da han i 1916 publiserte en artikkel med den alarmerende tittelen *Norges skoger med stormskridt mot undergangen*. I følge Barths beregninger var tilveksten i skogen knapt på høyde med avvirkingen, og tømmervolumet, det vil si hvor mye trevirke som sto i de norske skogene, utgjorde kun en tredjedel av det vi har i dag. Da Landsskogtakseringen i 1930 var ferdig med den første taksten, lå resultatet tett opptil Barths estimater.

AV AKSEL GRANHUS
OG STEIN TOMTER,
NORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI (NIBIO)

Hvert femte år blir det tatt nye målinger av trærne i permanente prøveflater. Disse flatene utgjør et representativt utvalg av hele det norske skogarealet. Selve takseringsmetodene har variert. Bildene viser taksatører i felt for 90 år siden og i dag. Foto: NIBIO.

Artikkelen til professor Agnar Barth var viktig i den forstand at den ga støtet til opprettelsen av Landskogtakseringen. Stortinget ga i 1917 sin støtte til gjennomføring av en skogtakst som skulle gi ny og bedre kunnskap om hvordan det sto til med ressursgrunnlaget i skogen, og bevilget like etter hele 255 000 kroner til å sette i gang arbeidet i de første fylkene. Gjennom opprettelsen av Landsskogtakseringen ble Norge i 1919 det første landet i verden til å etablere en nasjonal ressurskartlegging i skog. I dag har de fleste land etablert en nasjonal skogovervåking i en eller annen form. Sammen med Finland og Sverige har Norge vært et foregangsland når det gjelder skogtaksering. Den norske Landskogtakseringen er i dag en del av NIBIO, Norsk institutt for bioøkonomi.

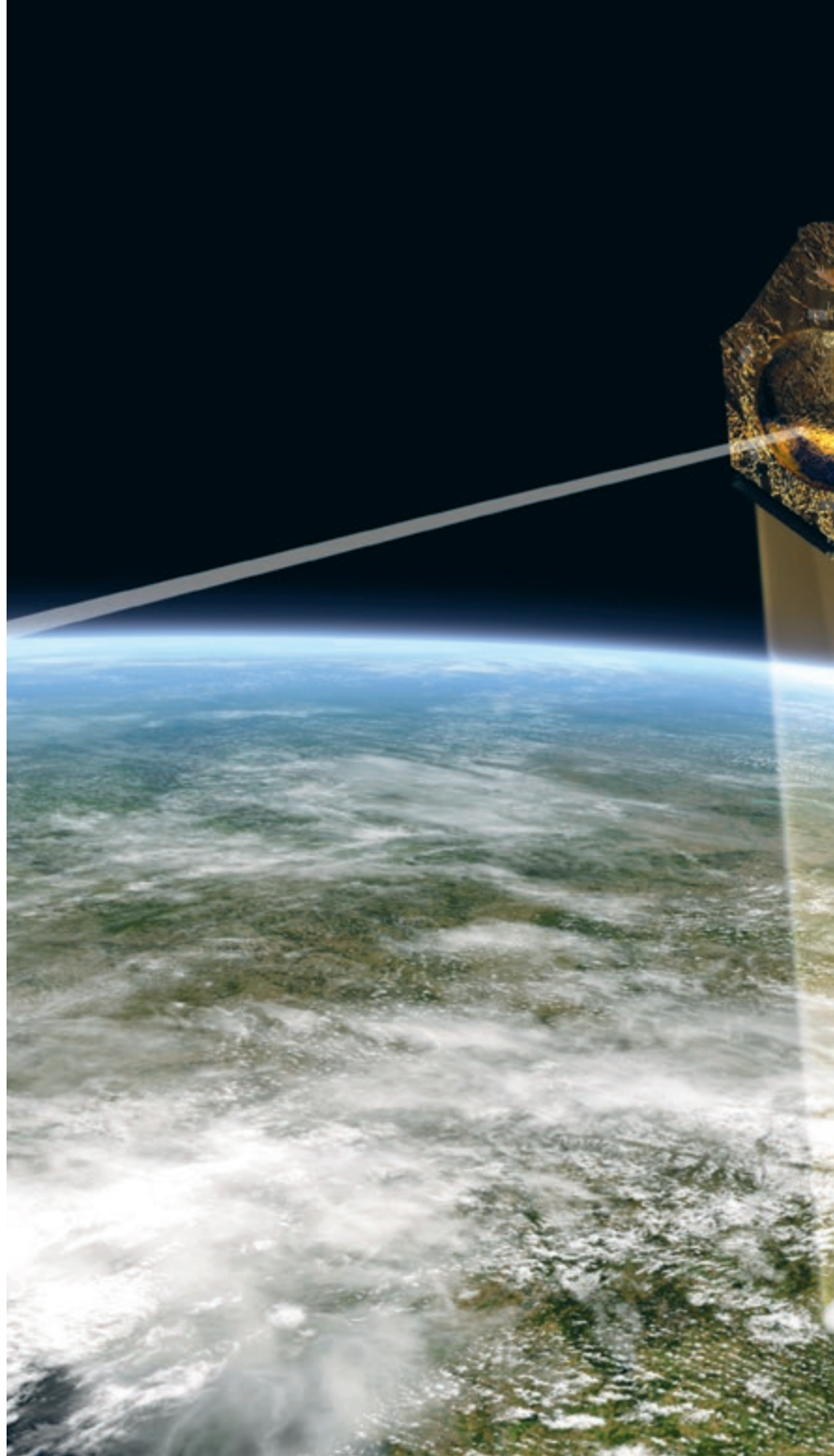
Utvidet formål med skogovervåkingen

Hensikten med et nasjonalt program for skogovervåking var i utgangspunktet å skaffe oversikt over tømmerressursene. Dette er naturligvis også sentralt den dag i dag, men nå tjener skogtakseringen et langt videre spekter av formål. For å forvalte skogen best mulig, trengs blant annet kunnskap om det blir mindre, eventuelt mer, av skog med kvaliteter som har spesiell betydning for artsmangfoldet. Noen eksempler på artsrike livsmiljø i skog er forekomsten av stående og liggende død ved, rik bakkevegetasjon, samt spesielt gamle trær eller trær med mye hengelav. I dag blir derfor også slike egenskaper registrert på de om lag 13 000 skogflatene som overvåkes av Landsskogtakseringen.

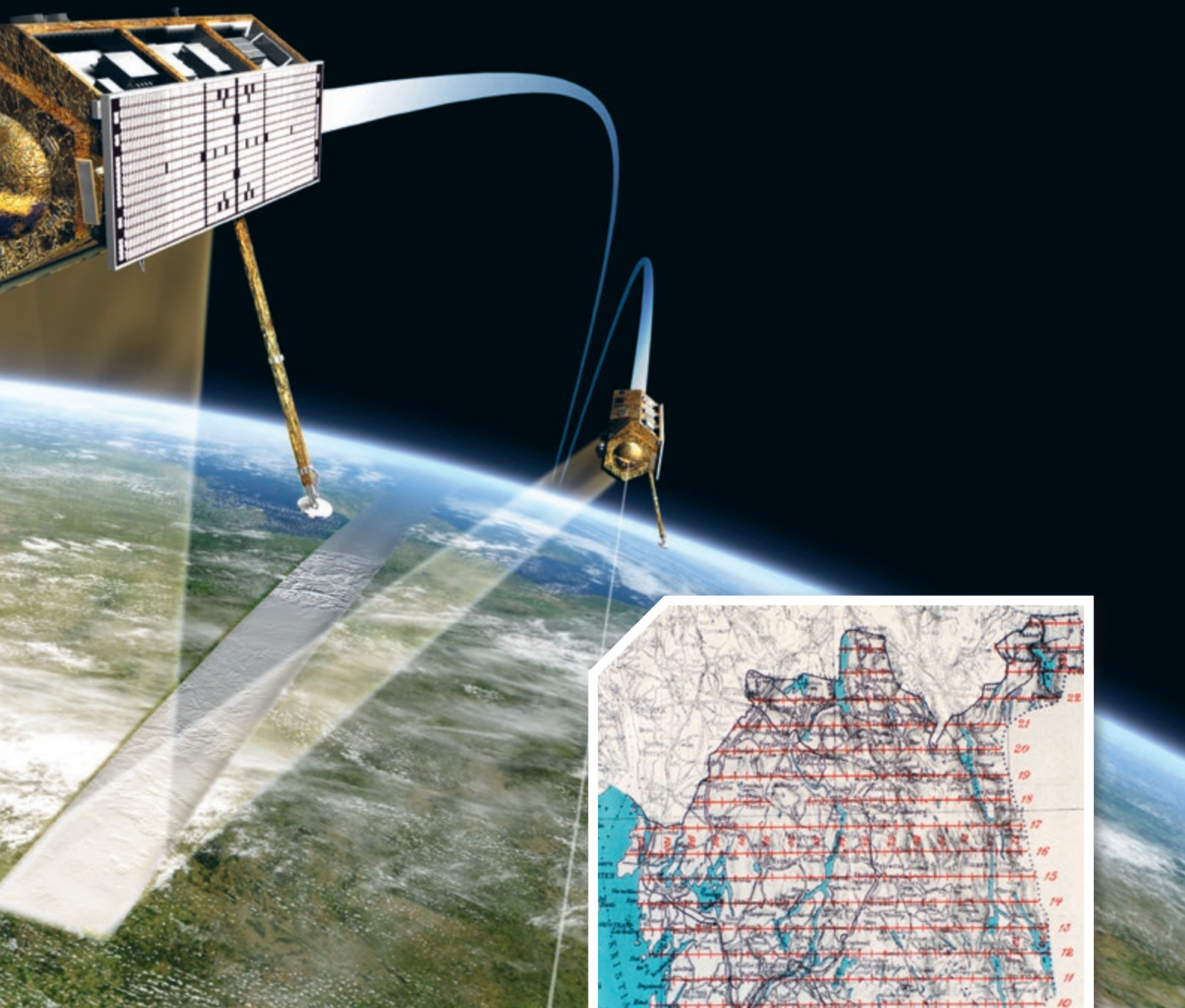
Skogen er også viktig i klimasammenheng. Gjennom fotosyntesen tar trærne opp klimagassen CO₂, og skogen fungerer dermed som et “karbonsluk”. Dette karbonsluket fungerer så lenge oppbyggingen av biomasse, det vil si den årlige tilveksten, er større enn det som tas ut gjennom hogst eller som tapes ved nedbrytning av trær som dør på rot. I en verden der vi ofte hører nyheter om omfattende avskoging i tropiske land, kan historien om de norske skogenes utvikling de siste hundre år fortone seg som en solskinnshistorie. Vi har i dag faktisk om lag tre ganger så mye tømmervolum som for hundre år siden, og en tilvekst som også nesten er tredoblet. De senere årene har vi hatt et netto opptak av CO₂ i skog tilsvarende om lag 30 millioner tonn CO₂ årlig. Dette tilsvarer faktisk så mye som rundt 60 prosent av de samlede norske klimagassutslippene. Den høye veksten fører også til at skogen lagrer mye mere karbon enn for hundre år siden. I dag anvendes dataene som framskaffes gjennom Landskogtakseringen også som grunnlag for Norges rapportering av opptak og utslipp av klimagasser til FNs klimakonvensjon og Kyotoavtalen.

Skogen i framtida

Dagens høye skogtilvekst skyldes dels at vi nå har store arealer hvor det vokser skog som ble plantet i etterkrigstida. Denne skogen har nå en alder der trærne er i sin mest veksterlige fase. På den tiden da denne skogen ble etablert, hadde man gått over fra plukkhogst til såkalt bestandskogbruk, og planting etter hogst var blitt utbredt praksis. Dette la grunnlaget for tett skogbestand som utnytter markas produksjonsevne godt. Det er imidlertid også andre årsaker til økningen. Færre husdyr i utmarka har ført til at skogen mange steder kryper oppover fjellet, og til at den har blitt tettere. Det er også rimelig å anta at den økte skogveksten kan knyttes til et varmere klima. En økning av CO₂-konsentrasjonen i lufta med om lag 40 prosent de siste hundre år, har sannsynligvis også bidratt til å sette fart på skogen.

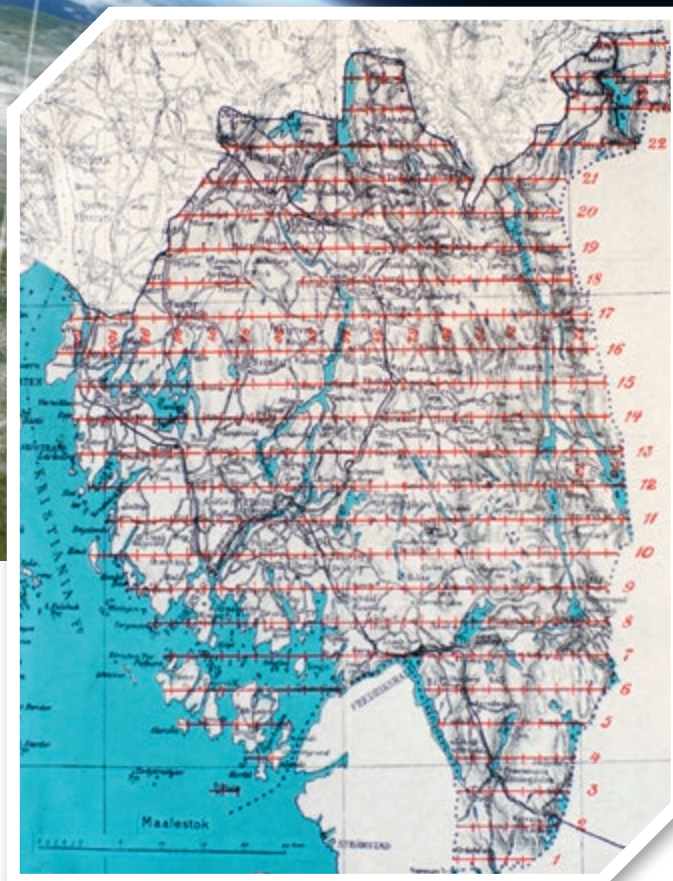

I den sørlige delen av landet mottar vi også et ikke ubetydelig nedfall av nitrogen, som virker som gjødsel for skogen. Å klarlegge bedre den relative betydningen av disse påvirkningsfaktorene er viktig for å kunne forutsi hvordan skogen vil utvikle seg de neste hundre år.

Over hele verden benyttes i dag både satellitter, 3Dflybilder og flybåren laserscanning i kartlegging og taksering av skog. Foto: NIBIO.

Østfold fylke var ferdig taksert allerede i 1920. Alle trærne ble da målt langs sammenhengende belter. Originaldata fra de eldste skogtakstene er fremdeles nyttige for forskerne og overføres nå til digital form. Foto: NIBIO.

Generalforstamtet – vårt første skogdirektorat

På midten av 1700-tallet ble det to ganger opprettet et Generalforstamt – en skogadministrasjon – for Norge, med sete på Kongsberg. Forstamtet skulle føre oppsyn med skogene og skogbruket, og spesielt forebygge uthogging av skogen.

Generalforstamtet opprettet lokale embeter som såkalte *holzförstere*. De skulle holde oppsyn med tømmerhogst og sagbruksdrift og vurdere hvor mye skogene kunne tåle av hogst for å sikre gjenveksten. Imidlertid ble begge forstamtene nedlagt etter få år på grunn av motstand fra kjøpmenn, bønder og ikke minst embetsmenn, som var imot det nye myndighetsorganet og regulering og begrensning av trelastnæringen.

Frykten for avskoging

Frykten for avskoging går som en rød tråd gjennom den dansk-norske statens skog- og sagbrukspolitikk på 1600- og 1700-tallet. Sagbruksprivilegiene av 1688 nedla omkring halvparten av alle sagbruk i det sønnafjelske Norge, det vil si på Østlandet og Sørlandet, og satte begrensninger på det årlige skurkvantumet på de øvrige. Privilegiene ble eksplisitt begrunnet med at “schoffvene paa mange stæder ere bleffven ødelagde”.

Nå er det grunn til å ta alle rapportene om at skoger ble uthogd og liggende øde med en stor klype salt. For det første var karakteristikken “øde” snarere et uttrykk for at skogen var uthogd for godt

sagtømmer av store dimensjoner enn at den var rasert. Dessuten viser det seg at innberetningene om skogenes slette tilstand kom fra alle slags skogdistrikter, også de som samtidig hadde en jevn og stor tilgang på sagtømmer, og til og med fra skogbygder som knapt var tatt i bruk av trelasthandlerne på det tidspunkt. Samtidig var det ikke snakk om å verne skogene på Vestlandet, som virkelig var truet etter trelastboomen der tidlig på 1600-tallet.

Klagene over avskoging gikk hånd i hånd med bekymringer over fallende trelastpriser, og skal nok helst sees i den sammenhengen. I 1680-årene ble de to momentene brukt sammen i argumentasjonen for en begrensning i sagbruksdriften: Fri sagbruksdrift gjorde det fristende å bruke undermåls tømmer i produksjonen for å maksimere inntektene på kort sikt. Resultatet var dårligere bordkvalitet og fallende priser. Samtidig førte overproduksjon av bord i forhold til etterspørselen til prisfall. Sagbruksreguleringen av 1688 ble løsningen på begge disse antatte problemene. Antall sager som ble tillatt å skjære for eksport i det sønnafjelske Norge ble halvert, og de privilegerte sagene

AV FINN-EINAR ELIASSEN,
PROFESSOR EMERITUS,
HØGSKOLEN I VESTFOLD

Frykten for avskoging førte til at staten grep inn i skogpleien. Interessekonfliktene kunne være store og karttegnere gjorde et viktig arbeid, ikke minst ved grenseoppgangene. Riksarkivet (Kart og tegnsamling, General-konduktøren, nr. 154).

fikk fastsatt et årlig maksimumskvantum, som ytterligere reduserte produksjonen av "kjøpmannsbord".

I tillegg til sagbruksprivilegiene skulle Skogordningen av 1683 regulere eksporten av bjelker og master, men denne var uklar og fikk mindre betydning. I kjølvannet av matrikkelarbeidet 1721–24 kom det en serie skogforordninger i 1726, 1728, 1733 og 1740. Alle hadde til hensikt å regulere hogsten og trelastnæringen. Til å undersøke skogenes tilstand ble det opprettet en skog- og sagkommissjon. Men kommisjonens arbeid ble hindret av konflikter om sammensetningen og indre rivalisering mellom medlemmene.

I perioder på 16- og tidlig 1700-tall fungerte også skoginspektører for henholdsvis det sønnafjelske og det nordafjelske Norge. Men deres rolle var også omstridt, og i lange perioder var disse embetene opphevet. Skogeierne var dessuten mildt sagt lite samarbeidsvillige med såvel inspektører som kommisjoner. De fryktet utvilsomt økt skattlegging, noe som også må ha bidratt til svartmalingen av skogenes tilstand.

Schubarts ufullendte

I 1732 ble tyskeren Johann Ludwig Schubart innkalt til Norge for å inspisere Kongsberg sølvverks skoger. Schubart hadde en fortid som britisk og hannoveransk forstsekretær. Allerede det første året på Kongsberg ble han utnevnt til viseberghauptmann, og i 1735 til berghauptmann. Han innførte ordningen med holzförstere, det vil si lokale skoginspektører, ved sølvverket – de to første ble utnevnt i 1733 og 1735.

Schubart døde allerede i januar 1737, men da var hans arbeid allerede i ferd med å bli videreført på et høyere nivå. Seinere samme år ble de to tyske brødrene Johann Georg og Franz Philip von Langen fra Braunschweig tilsatt som forstmestre i Norge av kong Christian VI, sannsynligvis formidlet av kongens fetter, grev Christian Ernst av

Johann Georg von Langen.
Portrett på minnemedalje,
"Die Niedersächsische
Forstmedaille".

Stolberg-Werningerode, som også hadde anbefalt Schubart for kongen fem år tidligere. De to brødrene utgjorde "von Langen-kommisjonen", som i 1737–39 gjennomførte en omfattende undersøkelse og kartlegging av skogene i Akershus stift. I april 1739 ble de satt til å lede det nyopprettede "General-Forst-Amt" for Norge.

Forstamtets oppgaver

I prinsippet var alt som angikk skog- og jaktvesenet i Norge underlagt Generalforstamtet. Amtets hovedoppgave var å iverksette og håndheve alle daværende og framtidige forordninger, plakater og lignende om skog- og forstvesenet i Norge, blant annet ved å bringe brudd på disse for retten og foreslå nye bestemmelser og endringer i de gamle. De viktigste av disse var en ny skogforordning av 1740 og nye sagreglementer for en rekke toll-distrikter. I tillegg skulle det verne om ungskog, fremme økonomisering med trevirke og fremme fløting og trelasteksport. Disse siste oppgavene ble imidlertid lavt prioritert av forstamtet selv.

Generalforstamtet ble ledet av et permanent kollegium på seks "Committerede" med sete på Kongsberg. 15 forstmenn, de før omtalte Holzførstere, ble satt til å føre oppsyn med skogbruket ute i distriktene. I 1742 ble antallet fordoblet, og de ble tildelt faste distrikter, som regel tilsvarende ett eller to fogderier eller ett tolldistrikt. Der skulle de føre oppsyn med og rapportere om skogenes tilstand hvert kvartal, kontrollere hogsten og føre oppgaver over trelasthandelen, og foreslå forbedringer i transporten og utnyttelsen av tømmeret. Dermed ble kontrollen som forstamtet kunne utøve, mer effektiv, selv om det var begrenset hvor gode informasjonen det kunne skaffe seg.

Det gamle embetsverk mot det nye

Dette første, såkalte eldre Generalforstamt fikk en kort levetid. Allerede etter 7½ år ble det nedlagt, etter en klagestorm fra norske bønder, trelasthandlere og ikke minst lokale og regionale embetsmenn

i Norge. Bønder og kjøpmenn motsatte seg inngrep i eiendomsretten til skogene, trelasthandelen og sagbruksvirksomheten. Friskysen som holzførstene hadde rett til, var en upopulær ekstrabyrde på bøndene. Men det var embetsmennenes motstand som ble avgjørende for forstamtets fall. Det etablerte norske embetsverket reagerte mot at et nytt organ ble etablert både på norsk nasjonalt og, fra 1742, på lokalt plan. De mislikte særlig at dette organet ble gitt oppgaver på bekostning av og overordnet det gamle embetsverket på et økonomisk svært viktig felt, og direkte underlagt kongen i København. Dessuten var mange embetsmenn i Norge selv aktive i sagbruksdrift og trelasthandel og hadde således også sterke egeninteresser i å motarbeide Generalforstamtet. Ikke minst gjaldt dette stiftamtmann Frederik Otto von Rappe i Akershus, som tilhørte trelastpatrisiatet i Christiania og sto fram som leder- og koordinator av motstanden mot forstamtet i den avgjørende fasen 1745–46.

Da kong Christian VI døde i begynnelsen av august 1746, mistet grev Stolberg og flere av toppene i Rentekammeret sine posisjoner. Dermed var veien åpen for en nedleggelse av Generalforstamtet, som formelt skjedde den 31. oktober samme år.

Historien gjentar seg

Dermed gikk skogadministrasjonen i Norge tilbake til det gamle embetsverket, gjennom gjenopprettede skog- og sagkommisjoner. Riktignok ble det gjort et nytt forsøk på å etablere et Generalforstamt i 1760, men dette yngre forstamtet ble nesten like kortlivet som det eldre. I 1771 ble også det nedlagt. Det etterlot seg nærmest et vakuum – det var lenge uklart hvilke bestemmelser som gjaldt, en situasjon landets trelasthandlere utvilsomt så seg vel fornøyde med. Og med nye, rike skogsområder åpnet for hogst lengst nord i Østerdalen og sidedalene fra midten av århundret, merket de nok også lite til den lenge varslede avskogingen av landet.

Kilder i Riksarkivet

Generalforstamtets arkiv
Rentekammeret, Realistisk
ordnet avdeling, Skog-
og sagbruksvesen

Litteratur

Eliassen, Finn-Einar: *Det gamle embetsverk og det nye. Norske embetsmenns kamp mot Generalforstamtet 1739–46*, Hovedoppgave, Historie, UiO 1972

Fryjordet, Torgeir: *Generalforstamtet 1739–1746*, Elverum 1968

Fryjordet, Torgeir: *Skogadministrasjonen i Norge gjennom tidene, Bind I: Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, Oslo 1992

Opsal, Arnt: "I Holzførsternes Fotspor" I–XX, *Tidsskrift for skogbruk*, 1956–68

Rian, Øystein: "Skogpolitikk i Norge 1724–1740", i Kalle Bäck m.fl.: *Skog och brännvin. Studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø 1984, s. 129–178

Sandmo, J.K.: *Skogbruks-historie*, Oslo 1951

Tveite, Stein: *Skogbruks-historie*. Særtrykk av *Skogbruksboka*, Oslo 1964

Stat og skog i to hundre år

Etter 1814 får skogforvaltningen gradvis sin utforming i Norge. Arkivet etter *Direktoratet for statens skoger* dekker et tidsrom på mer enn to hundre år og er en viktig kilde til kunnskap om forvaltningen av de skogene staten har eid. Arkivet inneholder en mengde opplysninger om utmarksforvaltning og om skogsneringene generelt, og er en sentral kilde til norske bygders næringsliv og historie.

AV TORBJØRN LÅG,
PENSJONERT AVDELINGS-
ARKIVAR, RIKSARKIVET

Direktoratet for statens skoger ble opprettet ved stortingsvedtak 15.03.1957. I realiteten var det *Kontoret for det offentlige skogvesen* i Landbruksdepartementet som ble omgjort til et frittstående direktorat med i all hovedsak de samme oppgaver som før. Direktoratet fikk ansvaret for forvaltningen av all statsskog og statsallmenninger i landet, i alt om lag en tredel av fastlands-Norges totalareal. Ikke den mest verdifulle delen i kroner og ører, men av stor betydning for miljø, friluftsliv, bygdens næringsliv, bergsverksdrift og kraftutbygging på statens grunn.

Den sentrale skogadministrasjonen

Saksfeltet var på ingen måte nytt. Store og viktige deler av arkivene fra dansketida dreier seg om

skogforvaltning. Etter unionsoppløsningen fra Danmark og fram til 1900 sorterte saksfeltet under en rekke kontorer i Finans- og Indredepartementet. I 1875 ble det opprettet et direktorat utenfor departementsstrukturen, *Skogdirektøren*, som fikk ansvaret for den mer praktiske gjennomføringen av forvaltningsoppgaven, mens departementskontorene hadde den overordnede myndigheten.

Da Landbruksdepartementet ble opprettet i 1900, ble Skogdirektørembetet innlemmet i dette, som *Skogdirektoratet*. Det overtok også det overordnede ansvaret for fagfeltet fra Indredepartementet. Fram til 1951 besto direktoratet av én enhet. Da ble det delt inn i seks kontorer.

Forvaltningen av de skogene staten selv eide ble lagt til *Kontoret for det offentlige skogvesen*. Det var dette som ble omgjort til et frittstående direktorat i 1957. Sjefen fikk tittelen *Statsskogsjef* for å skille han fra *Skogdirektøren* som var sjef for Skogdirektoratet i departementet. Etter 1951 inneholder derfor arkivet mye mindre om norsk skogbruk generelt. Fram til og med 1975, da Skogdirektoratet ble omgjort til en departementsavdeling, hadde vi altså det frittstående Direktoratet for statens skoger utenfor departementet og et Skogdirektorat i departementet.

Blant forløperne til Direktoratet for statens skoger var også flere midlertidige krisekontorer fra 1. og 2. verdenskrig. Disse kontorenes arkiver ble innlemmet i arkivet til direktoratet, men enkelte av dem er blitt skilt ut igjen senere og katalogisert som egne arkiver.

Direktoratet eksisterte fram til nyttår 1993. Da ble *Statskog* opprettet som et statlig foretak og overtok ansvaret for forvaltningen av statens skog- og utmarksarealer. Mens direktoratet hadde hatt sitt hovedkontor i Oslo, ble foretakets ledelse plassert i Namsos.

Lokal forvaltning: Forstmestre og skoginspektører

To forstmestre ble ansatt i 1857 og i 1860 ble det opprettet et fast, lokalt underliggende forvaltningsnivå. Da ble landet delt i fem distrikter med hver sin forstmester. De hadde ansvaret for å forvalte statens eiendommer og ellers gjennomføre statens øvrige tiltak og politikk når det gjaldt skognæringen generelt. Oppgavene varierte mye, også fordi lokale forhold varierte og de selv la forskjellig innhold i stillingen og organiserte arbeidet forskjellig. Under forstmestrene var det forstassistenter.

Skogdirektørembetet ble opprettet i 1875 og vi fikk en ytre etat med både et sentralt og et lokalt forvaltningsapparat. Denne ordningen besto til 1896. Da ble landet delt i fire skoginspektorater og på

nivået under der igjen i til sammen 25 skogforvaltninger. Ordningen med skoginspektører ble formelt avvirket først ved opprettelsen av Statsskog i 1993. De mange skogforvaltningene ble da redusert til seks administrative enheter.

Fra 1885 ble det opprettet allmenningssstyrer for hver enkelt statsallmenning. For å få et helhetlig bilde er det viktig å se arkivene etter den sentrale og den lokale administrasjonen i sammenheng. I eiendomssaker kan en ofte finne nyttig informasjon begge steder.

Et konglomerat av arkiver

Da Direktoratet for statens skoger ble opprettet, overtok det hele arkivet til Kontoret for det offentlige skogvesen. Det inneholdt også vesentlige deler av arkivet til Skogdirektoratet i Landbruksdepartementet, inkludert referatprotokoller, kopibøker og journaler for tidsrommet 1900 til 1957. Også hele arkivet etter Skogdirektøren fra årene 1875 til 1900 fulgte med på lasset. Videre inneholdt det kopibøker og journaler fra Finans- og Indredepartementet for saksområdet tilbake til ca. 1883. De hadde Skogdirektoratet overtatt ved Landbruksdepartementets opprettelse i 1900.

Arkivet inneholder en mengde saksdokumenter fra langt tilbake på 1800-tallet som Skogdirektoratet hadde "plukket" ut fra de eldre departementsarkivene. For eiendomssaker finnes dokumenter helt tilbake til 1820-årene. For tida før 1883 er mye av disse sakene i arkivet etter direktoratet, mens de tilhørende protokollseriene er i departementsarkivene.

Når staten kjøpte jordegods, fulgte det også med hjemmelsdokumenter. Slikt materiale finnes sporadisk et godt stykke tilbake på 1700-tallet. Ellers er det materiale fra en del andre arkivskapere, bl. a. *Oddernes skogskole* for årene 1917 til 1931, *Østfold skogforvaltning* fra 1896 til 1941, *Nordlandske skoginspektorat* tilbake til 1870 og flere kommisjons- og utvalgsarkiver.

for lokalhistorikere. Saksfeltet berører direkte og indirekte mange sider av samfunnets historie. I tillegg til den historiske verdien, er arkivet viktig for dokumentasjon av eiendomsrettslige forhold. Det gjelder ikke bare spørsmål om grenser for, og bruksrett på statens grunn, men også de mange eiendommene som staten solgte fra tidlig på 1800-tallet og fram til andre halvdel av 1900-tallet.

Ved opprettelsen av Kontoret for det offentlige skogvesen fikk dette et mye snevrere ansvarsområde enn Skogdirektoratet i departementet hadde hatt. Omtrent samtidig ble det tatt i bruk en ny arkivnøkkel. Kontoret og senere Direktoratet for statens skoger, ordnet om og klasserte så å si alt eldre arkivmateriale som dreiet seg om dets nye saksfelt etter denne nøkkelen. Men de delene av det eldre arkivet som dreiet seg om de saksfeltene som ble plassert i andre departementskontorer, ble stort sett ikke omordnet. Denne delen av arkivet er lite kjent og lite brukt, men inneholder mye interessant historisk stoff.

Arkivet inneholder naturlig nok materiale om egenadministrasjonen til de instansene som hadde ansvar for saksfeltet. Mer spesielt er at det er bevart personalmapper fra ca. 1860 og fram til ca. 1975. En så fyldig oversikt over en etats personale for et så langt tidsrom er antagelig nokså unik.

Direktoratets viktigste oppgave var administrasjon og drift av statens allmenninger og andre skogeiendommer. For hvert fylke finnes materiale av mer generell karakter som gjelder eiendommene i hele fylker eller fogderier. Her finnes blant annet allmenningsbeskrivelser og flere viktige kommisjons- og komitéarkiver. For hver kommune finner en noe generelt materiale først, så kommer de enkelte eiendommer i nummerrekkefølge og med en mengde detaljopplysninger. Disse går i noen tilfeller helt tilbake til 1700-tallet og fram til 1970-tallet.

I tilknytning til mange av statseiendommene og allmenningene fantes det leilendingsbruk og andre særskilt matrikulerte eiendommer. De fleste av

Beiterett er en av de viktigste rettighetene bygdelag har i statsallmenningene. Fra Vang allmenning. Foto: Torstein Frogner (Wikimedia.commons).

dem ble etter hvert solgt. *Lov angående det benefiserte gods* av 20.08.1821 inneholdt detaljerte bestemmelser som gjaldt salg av all statseiendom. Det gjenspeiles i arkivmappene. Der er det enkle beskrivelser av de solgte eiendommene, opplysninger om hvem som har tatt initiativet til salget, auksjonsbetingelser, uttalelser fra underordnede myndigheter m.m. Hvert salg ble foretatt ved kongelig resolusjon. Skjøteprotokollene i arkivet til *Statsrådssekretariatet* er derfor en viktig supplerende inngang til salgene.

Innkjøpt gods, Finnmark og bygdeallmenninger

Fram til omkring første verdenskrig kjøpte staten en rekke skog- og fjelleiendommer, mange av dem svært store. Eksempler på slike kjøp er det *Coldevinske jordegods* i Nordland og allmenningene i Nord-Troms. Disse ble kjøpt fra *Foreningen til Ophævelse af Leilændingsvæsenet* i Skjervø. I eiendomsmappene er det opplysninger om disse kjøpene og driften av eiendommene. Det fins også egne protokollserier om kjøp og salg av jordegods.

Et eget saksområde gjelder de arealene i Finnmark som etter 1863 falt under de forskjellige, påfølgende jordsalgslovene. Her finnes også opplysninger om Finnmark skogfond, fiskevær og bergverksaker. Blant annet er det en rekke pakker med approberte skjøter fra 1850 til 1932.

Direktoratet hadde også ansvaret for den forstmessige forvaltningen av en del skogeiendommer som tilhørte andre statlige myndigheter. Det gjaldt militære skoger og skoger som tilhørte asyler, tuberkulosesanatorier og andre institusjoner. Etaten hadde tilsynsansvar for bygde- og privatallmenninger. Det finnes materiale tilbake til ca. 1850, i alt om lag et hundre pakker om bygdeallmenninger. Her er det også materiale om statens fjellstuer.

Vi finner mye informasjon om staten som grunneier både i allmenningene og på andre statseiendommer, utleie av jakt og fiske, bortfeste av

hyttetomter, tømmeravvirkning, driftsplaner, sagbruk og om bergverksdrift og kraftutbygging m.m.

Internasjonal orientering og skogvern

Etaten var internasjonalt orientert på et tidlig tidspunkt. Arkivet inneholder materiale om kongresser og utstillinger i inn- og utland, men viktigere er den faglige påvirkningen norsk skogforvaltning fikk fra andre land. De første forstfolkene fikk sin utdanning i Tyskland. Der var skogødeleggelse alt på 1500-tallet blitt et stort problem. Flere delstatsmyndigheter og skogeiere innså etter hvert at mangelen på skog var et problem og grep fatt i det. På 1800-tallet hadde Tyskland fått et godt fagmiljø der skogvern sto sterkt.

Forstfolkene tok med seg vernetanken til Norge. Det fikk generelt stor betydning for forstvesenets arbeid. I arkivet finner vi opplysninger om verneskoger og verneskoglovgivning fra ca. 1890 og framover. Vi finner også litt opplysninger om naturfredning fra og med 1910, flere pakker som gjelder lokale skogvedtekter, skogbrannvern og skogbrannssaker. Hensikten var å bevare skogen for ettertida som en viktig naturressurs for samfunnet og innbyggerne, ikke så ulikt grunnleggende tanker i dagens naturvern. Fra tida etter 2. verdenskrig fins materiale om en rekke nasjonalparker. Interessant er en del materiale om tidlige skogkulturarbeider, som planting, planteskoler, klengestuer og skogsgrøfting. Flere pakker dreier seg om tilskudd til kommunale skogkulturtiltak.

Jordsalgslov og nødsarbeid

Forskjellige steder i arkivet finnes mye materiale om lover som berører etatens saksområde. Lover var egne saksområder i nøklene. Men materiale kan også ligge under det spesifikke saksfelt som loven berørte. Jordsalgsloven for Finnmark finner vi for eksempel under dette saksområdet. Det viktigste og meste gjelder lovgivning vedrørende skog og allmenninger. Her er både komitéarbeider, uttalelser og tolkninger. Det er også en del skrifter og avhandlinger. Flere av dem er ikke publisert.

Krisetiltak av forskjellig slag har satt tydelige spor etter seg i arkivet. Etaten var selv sterkt berørt. Når de særskilt opprettede krisekontorene ble nedlagt, overtok etaten ansvaret for de gjenværende delene av saksområdene. Her fins dokumenter om krisetiltak i skogbruket i 1930-åra og om nødsarbeid, om landets brenselforsyning under 1. og 2. verdenskrig, om problemer med arbeids- og trekraft og om forsyninger til skogsdriften under 2. verdenskrig. Det finnes også litt om rekvireringer og leveranser til tyskerne.

Det finnes en del mindre saksfelt og "småsnadder" så som tømmerfløting, bryting av tjærerøtter, torvsaken med mer. Myndighetene var i andre halvdel av 1800-tallet opptatt av å fremme bruken av brenntorv, blant annet for å spare skogen. Virksomheten ble forsøkt organisert i alle fylker. Forstmester og eventyrsamler Peter Christen Asbjørnsens fikk det som sitt særlige ansvarsområde. Han ble ofte kalt torvmester. Her finnes også Skogdirektørens anbefaling av hans søknad om statsstipend. Den omtaler hans virke som forstmester og ansvarlig for torvsaken samt hans produksjon av sakprosa innen feltet.

Foruten de komiteer og utvalg som tidligere er nevnt, finnes det arkiver etter, eller materiale om et stort antall kommisjoner, komiteer og utvalg. Det gjelder for det første en rekke store og viktige allmenningsskommisjoner som *Gudbrandsdalskommisjonen*, *Rørskommisjonen* og allmenningsskommisjoner og utvalg for Trøndelagsfylkene. Videre er det flere komiteer som gjelder salg av rydningsplasser og parseller, hovedsaklig i Nord-Norge. Flere gjelder også krisetiltak, f. eks. *Skogkommisjonen av 1930 i anledning skogbrukskrisen* og *Trelastindustriens krisekomite av 1936*. Ellers finnes materiale om en rekke kommisjoner og komiteer av forskjellig art, som for eksempel *Myr- og jordvernkomiteen av 1936*, *Beitekomiteen av 1935*.

Kirkelig og militært gods

Med skoglova av 1863 ble skogene til alle benefiserte gårder, også sivile og militære embetsgårder, lagt under tilsyn og behandling av offentlige forstbetjenter. Forstbetjentene ble underordnet forstmestrene. Disse eiendommene ble en av etatens viktigste arbeidsoppgaver. Skogdirektoratet i Landbruksdepartementet begynte alt i 1901 å føre egen journal og kopibok for saker vedrørende disse eiendommene. Fra da av framstår det som et delarkiv med kopibok, journal og saksarkiv, noe som fortsatte helt fram til 1987. Litt misvisende har direktoratet kalt alle disse sakene *Opplysningsvesenets fonds saker*.

I saksarkivet er det en serie med mapper på hver enkelt gård. De går tilbake til ca. 1850 og er ordnet fylkesvis. Alle mapper før 1900 ser ut til å inngå i serien. Men i journal og kopibok må en før 1900 søke sakene i Skogdirektørens protokoller. I mappene finner en i første rekke opplysninger om driften av skogene. Skogdirektøren, og senere Skogdirektoratet og Direktoratet for statens skoger, uttalte seg også om utparsellering, bortfeste og salg fra eiendommene, og om utvisning av ved og tømmer samt om pengebidrag til vedlikehold av gårdene. Utenom gårdsmappene finnes det egne små serier om kulturarbeider, skogvoktere, tømmeralg med mer. Samlet utgjør materialet i dette arkivet et viktig supplement til Kirke departementets arkiver om embetsgårdene og Opplysningsvesenets fonds eiendommer.

Kilder i Riksarkivet

RA/S-1600 Direktoratet for statens skoger

Litteratur

Kolsrud, Ole: *Moderniseringsstaten. 1800-tallets direktorater*, Riksarkivaren 2012
Skogvæsenets historie. Del I Historikk, Kristiania 1909

Skog i sør

Spor av skog i et regionalt arkiv

Økonomisk utnytting av ressursene i skogen har satt mangfoldige spor etter seg i lokale og regionale arkiver. Bevart arkivmateriale spenner vidt – fra offentlig forvaltning og tjenesteyting som skogkultur og skogpleie, avvirkning, salg, måling og transport, til ulike grader av og former for trevirkeforedling.

AV ODDLEIF LIAN,
ARKIVAR, STATSARKIVET
I KRISTIANSAND

Denne artikkelen er nærmest en rapport fra magasinene i ett av landets åtte statsarkiver, en summarisk oversikt over hva som er bevart her av arkiver som på ett eller annet vis er knyttet til skog. Agder-fylkene regnes kanskje ikke blant landets aller fremste skogdistrikter, men den skogrelaterte arkivbestanden ved Statsarkivet i Kristiansand burde ikke være helt atypisk for hva som finnes av slike arkiver ved de andre statsarkivene.

Forvaltningen av offentlige skoger, eksempel Agder
Statens Forstvesen ble opprettet i 1857, primært med ansvar for forvaltningen av de offentlig eide skogene i landet. Etaten endret senere navn til Statens Skogvesen og fra 1957 til Statens skoger, som ble erstattet av statsforetaket Statskog fra 1993. Den regionale forvaltningen er preget av en rekke innflokke omorganiseringer og navneskifter. Fra 1860-årene fikk et stadig økende antall forstmestre ansvar for hver sine distrikter, med et noe større antall underliggende forstassistenter.

En forstmester i Skien, ansatt i 1866, fikk ansvar for Kristiansandske forstmesterdistrikt, som omfattet de tre amtene Bratsberg, Nedenes og Lister og Mandal. For samme distrikt ble det ansatt en forstassistent fra 1876, og han bosatte seg i Farsund. Dette representerer den statlige skoetatens første base i selve landsdelen Agder.

Med virkning fra 1896 ble skoetaten omorganisert. Forstmestrene ble avløst av fire skoginspektører, og forstassistentene ble erstattet med skogforvaltere. Under Søndenfjeldske skoginspektorat, med kontor i Larvik, ble det tilsatt en skogforvalter for “Vestagder” i Farsund, fra 1904 med kontor i Kristiansand. En annen skogforvalter for “Øst-agder” hadde tilhold i Skien. I tillegg var det i perioden 1917–1931 en egen skogforvalter for Torridal, med base på Mosby i Oddernes. Fra 1920 ble distriktene “Vestagder” og “Østtagder” slått sammen under en felles skogforvalter for Agder med kontor i Kristiansand. Agder skogforvaltning skiftet senere navn flere ganger, til Sørlandet skog-

forvaltning, Statens skoger Sørlandet forvaltning og Statens skoger forvaltning Sør. Arkivet er ikke fullstendig bevart og består hovedsakelig av serier med kopibøker, brevjournaler, journalsaker og regnskap. Samlet omfang er snau fem hyllemeter fra tidsrommet 1877–1992.

Skogselskap og fylkesskogkontorer

Det norske Skogselskap er i dag en privat medlemsorganisasjon, men organisasjonen har en fortid i gråsonen mellom privat virksomhet og offentlig forvaltning. Det landsomfattende selskapet ble stiftet høsten 1898, men allerede i januar samme år var det blitt dannet et skogkulturselskap for Nedenes amt. I Lister og Mandals amt ble det også etablert et skogselskap senere samme år. Både staten, amt/fylke og kommuner ytet økonomiske bidrag til driften av skogselskapene på fylkesnivå. Disse var viktige for å få tilsatt skogbruksfunksjonærer i amtet, og bidro blant annet til oppretting og finansiering av stillinger som amtsskogmester, senere fylkesskogmester. Med skogvernloven fra 1932 ble fylkesskogselskapene gitt rene forvaltningsoppgaver, men fra 1942 ble disse oppgavene overtatt av nyopprettede fylkesskogkontorer. Fylkesskogmester og øvrige skogbruksfunksjonærer ble nå statsansatte. Fra 1981 ble fylkesskogkontorene slått sammen med fylkeslandbrukselskapene til rene statlige landbrukskontorer.

Ved Statsarkivet i Kristiansand finnes forholdsvis fyldige arkiver fra både skogselskapet i Aust-Agder og fylkeslandbrukskontorene i begge Agder-fylkene, samlet ca. 26 hyllemeter. Derimot er det lite fra skogselskapets mange lokallag, bare noe fragmentarisk materiale fra Spangereid skoglag og Torridal skoglag.

Planteskoler og skogskoler

Staten drev planteskole på Lista allerede fra 1876, og senere ble skogplanter levert fra flere ulike offentlige og private planteskoler i landsdelen. I 1941 kjøpte staten en eiendom på Reiersøl i Froland og etablerte en skogplanteskole der fra 1942.

I nabofylket kom det i 1949 en tilsvarende statlig planteskole på Myran i Lyngdal. De to institusjonene fikk senere felles bestyrer, før de i 1989 ble slått sammen i et privat aksjeselskap. Arkivene etter både Reiersøl planteskole og Lyngdal planteskole er blitt avlevert til statsarkivet; til sammen utgjør disse vel åtte hyllemeter.

I tidsrommet 1917–1931 drev staten Oddernes skogskole på Mosby nord for Kristiansand, men det kjennes ikke til bevart arkivmateriale etter denne virksomheten. Lærer var for øvrig den tidligere omtalte skogforvalteren for Torridal. Mange år senere kom Bygland skogskule i Setes-

Fornøyde skogeiere i et ti år gammelt plantefelt på Olstad gård i Gjøvdal i Aust-Agder. Bildet er tatt mellom 1910 og 1915, men fotograf er ukjent. Original i arkivet etter Aust-Agder skogselskap, Statsarkivet i Kristiansand.

dal, med opphav i den gamle amtslandbrukskolen. Fra 1965 ble Bygland landbruksskule omdannet til en praktisk skogskole, med Aust-Agder fylke som eier og driftsansvarlig. Skolen ble drevet av staten i årene 1976–1993 under navnet Statens skogskole Bygland, men ble deretter igjen overført til Aust-Agder fylkeskommune. Skolen ble nedlagt med virkning fra 2001. Hele skolearkivet, som spenner over tidsrommet 1903–2000, oppbevares samlet på Statsarkivet i Kristiansand.

Offentlig edsvorne overmålere

Et lite, men noe kuriøst innslag i skogrelatert administrasjonshistorie er de statlig tilsatte over-

målerne, også kalt offentlig edsvorne overmålere. Fra 1890-årene og fram til 1960-årene fantes det slike i flere norske kystbyer, og disse hadde overordnet ansvar med oppmåling av trelast til utskipping. En lov fra 1892 overlot til de enkelte kommunestyrene i kjøpsteder og ladesteder å bestemme om det skulle opprettes tilbud om offentlig måling av trelast som ble utskipt. Overmålerne skulle beskikkes av amtmannen, mens underordnede målere ble tilsatt av magistrat og formannskap. Oppmålingen av trelast resulterte i utstedelse av målesertifikater, gjerne undertegnet av både en kommunalt tilsatt måler og overmåleren. Loven fra 1892 ble ikke opphevet før i 1965. Ved Statsarkivet i Kristiansand finnes det bevart fragmenter av arkiv etter overmålere i Risør og Grimstad.

Tønnestav

I en omtale av skogrelatert virksomhet på Agder er man nødt til å nevne tønnestavproduksjonen. Dette var en liten, men viktig attåttnæring og “hjemmeindustri” for mange småbønder i flere bygder i Vest-Agder. Det rike sildefisaket fra første halvpart av 1800-tallet skapte stort behov for tretønner, og Vest-Agder ble etter hvert hovedleverandør av stav til bøkkere og tønnefabrikker. Staven ble skåret på små gårdssager, og adskillige bønder i Bjelland, Finsland og nabobygdene mangle gjerne en finger eller to ble det sagt. Blant privatarkivene i Kristiansand finnes noe materiale fra et lokalt stavsamlag. Nylig kom det inn arkivmateriale fra målingen av tønnestav, dokumenter som i flere år hadde vært oppbevart i et gårdsuthus. Agder tønnestavmåling ble opprettet i 1943 og dekket da tre fjerdedeler av hele landets tønnestavproduksjon. Etter sammenslutning med Vest-Norges tønnestavmåling i 1950, ble navnet endret til Norges tønnestavmåling.

Flere privatarkiver

Eldre forretningsarkiv knyttet til skogen er dessverre mangelfullt i privatarkivbestanden

ved Statsarkivet i Kristiansand. Arkivet etter familien Hegermann-Isaachsen i Kristiansand har et visst innslag om salg og utskipning av trelast fra ca. 1775–1850, men ellers er de gamle trelasthandlerne nesten helt fraværende. En gruppe skogeiere langs Otra dannet i 1868 Otterdals Interessentskab, et selskap som skulle drive med omsetning av trelast som motvekt til de mektige trelasthandlerne og oppkjøperne i Kristiansand. Virksomheten i byen ble etter hvert utvidet med sagbruk og høvleri, trevarefabrikk og treskipsbyggeri.

Skogeierne på Agder er godt representert i statsarkivets magasiner. Agder skogeigarlags arkiv utgjør nesten 50 hyllemeter fra tidsrommet fra 1948 til 2001, da laget gikk sammen med Nidarå Tømmer-salslag og Telemark Tømmersalslag og dannet Agder-Telemark Skogeierforening. Forløperne til Agder skogeigarlag: Otra Skogeigarlag, Tovdalen Skogeigarlag, Nedre Otra Salslag og Marnar og Audna Salslag, har også etterlatt seg noe arkivmateriale. I tillegg finnes arkiver fra flere lokale skogeierlag i Vest-Agder.

Den tradisjonelle tømmertransporten i elvene er dokumentert i arkiver etter fellesfløtningforeninger for både Otra, Mandalselva og Tovdalsvassdraget.

Foredling av skogens råmaterialer kan dreie seg om alt fra lokal vedproduksjon til store industribedrifter. Da Hunsfos fabrikk i Vennesla ble nedlagt i 2011, hadde man produsert papir her siden 1876, og bedriften var i mange år en dominerende mottaker av trevirke på Agder. Det lyktes å få berget det meste av arkivene, men utenom dette materialet finnes det lite fra sagbruk og produksjonsbedrifter i våre magasiner.

Mangfoldet av virksomheter tilknyttet skogene er dessverre ujevnt og mangelfullt dokumentert. Særlig gjelder dette privatarkivsektoren. Håpet er at det fremdeles finnes verdifullt arkivmateriale i privat varetekt som med fordel kan sikres i våre magasiner.

Litteratur

Kringlebotn, Torfinn (red.): *Røtter. Skogselskapet i Vest-Agder 1898–1998*. Kristiansand 1998

Vevstad, Andreas: *Agderskog*. Utgitt av Agder Skogeigarlag, Kristiansand 1998

Bøkring var en viktig attåt-næring i kystnære områder. Tønner til fiskeriene var ettespurt vare. Illustrasjonene viser en tønne-maker i arbeid ca. 1910 (foto: Anders Beer Wilse. Orig. hos Riksantikvaren. Wikimedia.commons), tønne-makerverksted fra 1800-tallet (Wikipedia.commons) og en bøkker på 1500-tallet.

Union Co.

Fra skog til papir

Treforedlingsbedriften Union Co. i Skien eksisterte i over 130 år. Virksomheten ble lagt ned i 2006 og arkivene avlevert til Riksarkivet. De delene av arkivet som er tilrettelagt for bruk dokumenterer hvordan Union Co. ble en internasjonal storbedrift basert på tømmer og en betydelig aktør i utviklingen av skognæringen.

PER KRISTIAN OTTERSAND,
ARKIVAR, RIKSARKIVET

I andre halvdel av 1800-tallet var det en rivende industriutvikling i mange land, i ettertid kalt “den andre industrielle revolusjon”. Spesielt betydningsfull var utviklingen innen kjemisk industri, først og fremst i Tyskland. Samtidig var det en voldsom økning i etterspørselen etter papir til bøker og aviser. Det ble utviklet metoder for å fremstille papir av både kjemisk og mekanisk tremasse. Med rikelig tilgang på kraft og tømmer var Skien i utgangspunktet et ideelt sted å etablere treforedlingsindustri.

Etablering og vekst

Det var ikke banker eller utenlandske investorer som bidro til etableringen av Union Co., slik tilfellet var for mange senere industrietableringer under den andre industrielle revolusjon. Det mektige trelastpatrisiatet i Norge var klar over mulighetene som lå i den nye teknologien, og de så nye bruksområder for kraft og skog. Den 9. mai 1873 gikk

det ut aksjeinnbydelse, og mange framtreddende “plankebaroner” tegnet seg på listen. Konstituerende generalforsamling for Aktieselskabet Union ble holdt på Thorvald Meyers kontor i Christiania 26. mai 1873.

Union Co. ble en av Europas største papirprodusenter i sin tid, men etableringen tok tid. Til tross for god beliggenhet ble de første årene svært vanskelige for selskapet. Dette skyldtes delvis fall i tremasseprisene på det innenlandske markedet, men også den raske teknologiutviklingen som gjorde at maskinene raskt ble utdatert. Enda viktigere for selskapets utvikling var sammenslutningene i 1891 som gjorde at selskapet fikk tilgang på kraft og tomter lenger oppe i vassdraget. I 1894 hadde Union Co. to store produksjonssteder, Skotfos Bruk ved Løveid og Union Bruk i Skien. Sammenslåingen gjorde at ledelsen realiserte sine planer om å etablere en virkelig storbedrift innen treforedling, hvor det ble

produsert både papir, mekanisk tremasse og cellulose. Union Co. vokste til et storkonsern. Union Bruk sysselsatte omkring århundreskiftet 250 arbeidere, Skotfos Bruk nærmere 900.

Gullstandard, liberalisme og stabilitet

Stabile og åpne markeder var en viktig forutsetning for vekst. Valutaen var stabil i vestlige land som følge av gullstandarden. I tillegg fremmet liberalismen idealer som førte til nedbygging av tidligere tollbarrierer. Særlig avsetningene på det engelske markedet gjorde det mulig for Union Co. å vokse til et stort og solid selskap før 1914. Under første verdenskrig gikk flere involverte land ut over de gitte rammene

for å finansiere krigføringen, og dette medførte at landene gikk bort fra gullstandarden og markedene ble ustabile. Det var i perioden frem mot første verdenskrig at Union Co. vokste til å bli en aktør som først og fremst orienterte seg mot eksportmarkedet. Det ble bygget opp en effektiv salgsorganisasjon i Union Paper Agency Ltd. som hovedsakelig orienterte seg mot det britiske markedet.

Skogeieren

Union hadde stor betydning for skogeierne i Telemark. Arkivet dokumenterer tømmerets vei fra skogen til fabrikkene til ulike tider, og man kan studere hvordan de ulike parter har spilt sin rolle.

Union Tømmerkompani var en del av Union Co. og hadde den viktige oppgaven med å sikre leveranser av tømmer slik at moderselskapet var sikret jevn drift av fabrikkene.

En rekke skogeiere fra Telemark underskrev tømmerkontrakt med Union Tømmerkompani. Arkivet forteller eksempelvis om Johannes Flaata fra Heddal som underskrev en slik kontrakt sommeren 1920. Johannes forpliktet seg til å levere 180 tømmerstokker, eller som det stod i kontrakten: *“15 tltr. (tylfter) barket, høst- eller vinterhuggen, frisk, velskikket og godt uttoppet tømmer”*. Tømmeret skulle leveres ved elva Heddøla i tide til vårfløtinga 1921. Derfra ble

tømmeret fløtet ned elva, over Heddalsvannet og Norsjø, og ned kanalene til fabrikkene i Skien. For dette tømmeret betalte Union kr. 2250,- hvorav ti prosent i forskudd. Om dette var en god eller dårlig avtale for Johannes er vanskelig å si. På den ene siden sikret treforedlingsindustrien at skogeiere i det hele tatt fikk solgt tømmer. På den annen side var skogeierne dårlig organisert og prisdrevet det tilbudet de fikk fra oppkjøperne. I dårlige tider var dette en kime til konflikt mellom tømmerkjøpere og skogeiere. Utover på 1900-tallet ble det etablert stadig bedre omsetningsordninger for tømmer. En rekke interesseorganisasjoner og lovreguleringer kom etter hvert til for å sikre forutsigbar handel og trans-

Skotfoss bruk
fotografert i 1902.
Foto: Jens Bryde,
Kristiania. Riksarkivet
(Pa 1422 Unin Co., Ub-Store
fotografier, nr. 0072).

port for de involverte partene. Under utviklingen på dette feltet har både treforedlingsindustri og skogeiere spilt en vesentlig rolle, noe også arkivet etter Union forteller om.

Telemarksvassdraget var en viktig transportåre for tømmer og interesser knyttet til vassdraget er godt representert i arkivet. Det gjelder foreninger som ivaretar interessene til skogeiere, tømmerfløtere, elveiere, kanaleiere, kraftselskaper med flere.

Eierskap i alle ledd

I perioden 1900–1917 kjøpte Union Co. en rekke treforedlingsbedrifter i Skiens-, Drammens- og Lågensvassdraget. I 1918 skaffet selskapet seg også aksjemajoriteten i A/S Klevfos Cellulose- & Papirfabrikk på Ådalsbruk, og selskapet ekspanderte dermed til Glommavassdraget. Selskapene som Union Co. kjøpte opp satt på store skogeiendommer og dermed sikret de seg tilgang på råstoff.

Investeringene i Russian Forest Industry i Arkhangelsk er et eksempel på at Union Co. også gikk langt ut over landets grenser i sine forsøk på å sikre selskapet råvarer. Det lyktes de ikke med. Arkivet forteller om at virksomheten her måtte oppgis på grunn av revolusjonen høsten 1917 og påfølgende nasjonalisering av selskapet tre år etter. Man kan ane dimensjonene av de store skogene i Rolf Jacobsens dikt “Tanker ved Ånestadkrysset”:

“Skogguden Pan, han med fløytespillet i trærne,
finner vi ham på Hedemarken? Tror ikke det.
Prøv lenger øst.

...

For ved Ånestadkrysset i Løten begynner taigaen.
(Visste du det?) Det euro-asiatiske barskog-beltet,
jordklodens grønne skjerf rundt halsen.
Som ikke ender før i Stillehavets bølger,
ved Vladivostok.”

Konsernet måtte betale dyrt for sine drømmer om de enorme ressursene i de russiske skoger, noe protokollene etter styret og generalforsamlingen forteller om. Union Co. opererte i et uforutsigbart,

konkurransutsatt verdensmarked for tremasse, cellulose og papir. Oppkjøpene av foretak, kraft og skog var en bevisst strategi for å sikre tilgang på kraft og råvarer. Det lot seg likevel ikke gjøre å demme opp for krisene som preget 1920-, 30- og 40-årene.

Konsentrasjon i Skien

Etterkrigstiden har vært preget av kontinuerlig teknologiutvikling med vekslende konjunktur i et svært konkurransutsatt marked. Det resulterte i at Skotfoss Bruk ble lagt ned i 1986. Union Co. valgte å konsentrere sine investeringer, teknologiutvikling og drift til Skien.

I 1993 ble en ny utviklingsplan vedtatt. Den innebar bygging av anlegg for produksjon av termomekanisk masse (TMP) til erstatning for tremasse og cellulose. Planene innebar omfattende tiltak. Union Bruk slet med forurensningsproblemer fra cellulosefabrikken i Skien helt fra 1970-årene. Med nedleggelsen av cellulosefabrikken i 1996 ble situasjonen tilfredsstillende på dette området. Samtidig resulterte omleggingen av produksjonen i at papirkvaliteten og driften ble mer stabil. Med nytt blekeri i 1998 og forbedringer av eksisterende teknologi, ble det satset stadig mer på bokpapir. Papirkvaliteten var blitt bedre, blekingen lysere og lønnsomheten større. 1990-årene ble et tiår med stor fremgang for selskapet, og svært gode økonomiske resultater.

Fusjon og nedleggelse

I 1985 hadde Norske Skog og Follum skaffet seg over femti prosent eierinnflytelse i Union Co. Dette ble i utgangspunktet sett på som positivt fra ledelsen i Union Co. Selskapet stod imidlertid utenfor storfusjonen mellom Norske Skog, Follum og Tofte Industrier i 1989. Da fikk Norske Skog etter hvert en totalt dominerende posisjon innen norsk treforedling. I 1999 ble Union Co. en del av Norske Skogindustrier ASA og Union Bruk endret navn til Norske Skog Union. I 2005 var produksjonen ved Union Bruk 150 000 tonn avisepapir og 90 000 tonn

Et av mange store tømmer-
slep som passerte Brevikbroa
på veg inn Frierfjorden.
Foto: R.A. Haugen, Skien
1968. Riksarkivet (Pa 1422
Union Co., Uc 0003 Tømmer).

bokpapir. Norske Skog mente likevel at lønnsomheten ikke var god nok. Union Co. i Skien skulle legges ned for å bidra til å øke konkurransekraften til den øvrige norske virksomheten til Norske Skog. Produksjonen i Skien ble stoppet 1. februar 2006 etter store protester. En hjørnesteinsbedrift og en del av identiteten til folk i Skiensområdet ble revet bort.

Nedleggelsen av Union Co. skapte frykt blant norske skogeiere. De var redd for en stor reduksjon i virkeavsetning i Sør-Norge. Det ble stilt spørsmål ved det ansvaret norsk treforedlingsindustri hadde overfor skogeiere som investerer i langsom skogkapital som på sikt skal tilflytte de norske treforedlingsprodusentene. Det ble hevdet at Norske Skog ikke tok ansvaret på alvor med sine innkjøp av store mengder tømmer fra Russland og Baltikum samtidig som Union Co. ble lagt ned.

Unionarkivet til Oslo

Til tross for at arkivet ikke er komplett, har det stor dokumentasjonsverdi. Selskapets eiendomsforhold er relativt godt dokumentert. Bygninger, fabrikker, vassdrag, kraftanlegg, båter og skoger utgjør noe av det mangfoldet som Union Co. har eid helt eller delvis gjennom sin lange historie. Dokumentasjonen viser også utviklingen av organisasjoner og ordninger for å sikre rammene rundt produksjon, salg og transport av tømmer.

Arkivet er avlevert i flere omganger og Riksarkivet har i dag de vesentlige delene av arkivmaterialet som finnes etter Union Co. Det er likevel et stykke igjen før man kan si at arkivet er ferdig ordnet og det hele er tilgjengelig for Riksarkivets brukere.

Kilder og litteratur

RA, Pa-1422 Union Co.

Svendsen, Arnljot Strømme; *Union 1873–1973*, H. Aschehoug & Co., Oslo 1973

Sogner, Knut; *Plankeadel, Kiær- og Solbergfamilien under den 2. industrielle revolusjon*, Andresen & Butenschøn, Oslo 2001

Pollen, Geir; *Langt fra stammen, Historien om Norske Skog*, Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo 2007

Fasting, Kåre; *Den norske papirindustri 1893–1968*; Oslo 1967

Fageraas, Knut Bech et al.; *Masse papir: norske papir- og massefabrikker gjennom 150 år*; Norsk skogmuseum, Elverum 2006

Norske avisoppslag fra 2005 og 2006

Stadier i papirproduksjonen.

Tømmervelter, fløter og papirmaskiner ved Union Co. sine anlegg i Skien.

“Traverskraner”: RA (Pa 1422 Union Co., Uc 0003, Småvirkeanlegg-tømmer), “Fra vannet”, foto: Arne Svendsen, Oslo. Riksarkivet (Pa 1422 Union Co., Uc 0003 Tømmer) og “Glitt og tambur”: RA (Pa 1422 Union Co., Uc 0009, PMG Skotfoss, 1950-tallet).

Kvinnelige svenske arbeidere sorterer papir ved Skotfoss Bruk i 1898. Riksarkivet (Pa 1422 Union Co., Ua-0001). Utsnitt.

Et komplett trelasthandlerarkiv

Familiebedriften Westye Egeberg & Co. var en av de største trelasthandlerne og skogeierne her i landet rundt midten av 1800-tallet. De har etterlatt seg et verdifullt arkiv som dokumenterer sagbruk og trelasthandel gjennom 130 år.

AV PER KRISTIAN OTTERSAND,
ARKIVAR, RIKSARKIVET

Arkivet etter firmaet Westye Egeberg & Co. er et nærmest fullstendig privatarkiv. Hovedtyngden av materialet er fra tiden 1800–1930, men enkelte deler går helt tilbake til midten av 1700-tallet. Alt i 1902 skrev bladet Farmand at: *”I vort Land har det hidtil været forholdsvis sjeldent, at et Firma har vedblevet at bestaa gjennem flere Generationer.”*

Westye M. Egeberg var en av de største trelasthandlerne i Norge. Her er han fotografert på 90-årsdagen i 1895. Bedriften hans etterlot seg et skadet, men komplett privatarkiv. Org. Oslo Museum. Ukjent fotograf. (www.oslobilder.no).

Westye Egeberg & Co. ble etablert 18. februar 1800. Eieren kom fra Danmark og drev opprinnelig ren kjøpmannshandel, men etter overtakelse av Gahnsbruket i Fet i 1805 kom firmaet inn i trelasthandelen i Christiania. Firmaet slo seg opp under høykonjunkturen som fulgte med napoleonskrigene, og i 1833 fikk Westye M. Egeberg handelsborgerskap i Christiania. Veien fram for trelasthandelen var knyttet til det franske markedet. I 1842 fikk firmaet til og med kontrakt med den franske regjeringen. Firmaet fikk et særlig oppsving fra 1849, da England opphevet Navigasjonsakten og fikk økonomiske gevinster i kjølvannet av Krimkrigen 1853–1856.

Familiebedriften Westye Egeberg & Co. var tidlig ute med en kraftig ekspansjon på råvaresiden i en

tid hvor skog ble en knapp ressurs. I 1846 kjøpte selskapet Romedal allmenning for 22 000 spesidaler. Allmenningen ble delt mellom Westye Egeberg & Co og bygdefolket 1864, der firmaet fikk 80 000 mål. Skogkjøpene fortsatte, særlig i Solør, slik at arealet kom opp i en kvart million mål. Senere kjøpte de seg også inn i selskapet Gutzeit & Co med trelastinteresser i finske Kotka.

Arkivet etter Westye Egeberg & Co. er et komplett trelasthandelarkiv, men det er også et arkiv i krise. Hvorfor, kan du lese mer om i innlegget om privatarkiver og tapt kulturarv.

Kilder

Benedictow, Kari B.; *Trelastfirmaet Westye Egeberg & Co.s arkiv til Riksarkivet*; Arkivmagasinet 1/90

Westye Egeberg & Co. Gratistillæg til Farmand Nr. 9/1902

Kari Bakke Benedictow og Sofie Rogstad i arbeid med soppbefengt arkivmateriale fra Westye Egeberg i 1989. Foto: Riksarkivet.

Privatarkiver og tapt kulturarv

AV PER KRISTIAN
OTTERSLAND,
ARKIVAR,
RIKSARKIVET

Mange næringslivsarkiver blir oppbevart under dårlige forhold og påført store skader. Nasjonal kulturarv står i fare for å gå tapt. Det er kostbart å få orden på skadde arkiver slik at de kan tilbys forskere og andre brukere ved ulike bevaringsinstitusjoner. Disse sidene ved arbeidet med å bevare våre arkivskatter faller ofte utenfor budsjettene. Behovene for ordningstiltak blir derfor ikke synlige og arkivene heller ikke tilgjengelige. Verdifulle privatarkiver som Union Co. og Westye Egeberg & Co. illustrerer hva dette betyr i praksis.

Arkivet etter Westey Egeberg & Co. ble deponert i Riksarkivet i 1932, men hentet ut og plassert i en kjeller på Knapper i Nord-Odal i 1958. Bygningen ble utsatt for brann og arkivet fikk store vannskader. Disse førte til at arkivet senere fikk mugg- og soppskader. Da arkivmaterialet ble avlevert til Riksarkivet våren 1989 måtte over 80 hyllemeter papir pakkes ut og tørkes. På grunn av mugg- og soppskadene ble innholdet sendt til gammastråling på Kjeller. Arkivet ble senere ordnet og registrert og plassert i våre magasiner. Dessverre ble det nylig igjen påvist muggsporer i dette arkivmaterialet. Til tross for store skader vurderer Privatarkivseksjonen i Riksarkivet Westye Egeberg-arkivet som svært verdifullt. Arkivet dokumenterer sentral næringsvirksomhet i det norske samfunnet i en lang periode gjennom skiftende konjunkturer. Da Union Co. skulle legges ned i 2005, hadde

fylkesarkivet i Vestfold et koordineringsansvar for privatarkiver i Vestfold, Buskerud og Telemark. De varslet at arkivene stod i fare for å gå tapt. Arkivverket tok derfor initiativ til en diskusjon med Norske Skog om bevaring av arkivene etter Union Co. Henvendelsen var initiert av Privatarkivavdelingen i Riksarkivet. Flere lokale og nasjonale bevaringsinstitusjoner var også på banen for å sikre det verdifulle arkivmaterialet. Privatarkivavdelingen var i dialog med Norske Skog, Union Co., Skien kommune, Telemark museum og Skogmuseet. Lokale aktører ytret ønske om at arkivmaterialet burde gjøres tilgjengelig lokalt. Riksarkivet gikk sterkt inn for at arkivmaterialet skulle bevares samlet, og at dette var viktigere enn lokal bevaring av utvalgte arkivdeler. Avleveringsavtalen mellom Riksarkivet og Norske Skog ble undertegnet våren 2006. Norske Skog bevilget penger til et ordningsprosjekt som rakk til å ansette en medarbeider noen måneder. Det var viktige midler for å få bevart og gjort tilgjengelig sentrale deler av arkivet, men det rakk ikke til å ordne hele arkivet. Selv om Riksarkivet har brukt mye tid på arkivet, må det betydelig innsats til før man kan si at det fullt ut er ferdig ordnet og tilgjengelig. Deler av arkivmaterialet fra Union Co. gikk tapt i 1996. Arkivlokalene på Skotfoss ble da utsatt for hærverk og et komplett korrespondansearkiv ble rotet til slik at ledelsen i selskapet mente det var

Mugg og fukt fører til store skader på papirarkiv og gjør mottaksarbeidet vanskelig. Foto: Riksarkivet.

umulig å rydde opp i. Korrespondansearkivet ble derfor kassert. Men til tross for at arkivet ikke er komplett, har det stor dokumentasjonsverdi. Seriene av styre- og generalforsamlingsprotokoller for hovedselskapet er bortimot komplett. Slike protokoller finnes også etter datterselskaper og foreninger.

Arbeidet med arkivene etter Union Co. og Westye Egeberg & Co. har synliggjort mange typiske problemer i privatarkivarbeidet. Idealismen og iveren etter å bevare verdifullt materiale er stor, men innsatsviljen møtes alt for ofte av mangelen på midler og ressurser. Bevaringsinstitusjoner inngår avtaler med arkivskaper på tross av at man vet at det i overskuelig fremtid ikke vil bli et tilfredsstillende resultat i form av brukervennlige arkiver. Det blir tatt i mot arkiver som

er fragmenterte og mangelfullt dokumentert og uten fullfinansiert ordningsprosjekt. Det blir tatt imot arkiver som har vært skadet av sopp og mugg fordi arkivene vurderes som uerstattelige og ellers ville gått tapt. I Riksarkivet har dette blitt gjort for å oppfylle ambisjonene om å bevare arkivmateriale etter private aktører som har hatt en nasjonal rolle og betydning. Det er bred enighet om å ta vare på flere arkiver fra privat sektor. Til tross for at dette gjentatte ganger har blitt understreket i offentlige utredninger, har ikke privatarkivfeltet fått flere ressurser eller økte bevilgninger til støtteordninger. Økonomi er derfor hovedgrunnen til at det er vanskelig å drive et godt planmessig arbeid for å bevare og gjøre tilgjengelig et større antall representative arkiver fra privat sektor enn det som gjøres i dag.

Å dele på skogen

Skogfinner og nordmenn

I 1661 klaget allmuen i Øvre Romerike over de mange skogfinnene i området. I ganske harde ordelag beskrives et “barbarisk Folk, som holder til næsten udi øde Skouge og Marker” og “rotter sig sammen til 20, 30 og mere”.

AV ANNIKKEN JOHANSEN,
LEKTOR, NESBRU
VIDEREGÅENDE SKOLE

Det fremmede folket vakte åpenbart frykt og harme blant bøndene i området. Bønnen til myndighetene var at skogfinnene måtte utvises fra området før de ble så mange at “de med Lempe ei staaer til at udrottes”. Lignende klager finner vi igjen fra flere østlandsbygder i samme tidsperiode, ofte med den samme, harde retorikken. I Sigdal ønsket man for eksempel “allerhelst at sådan ukrutt måtte ganske utryddes”.

Skogfinnene kom fra Savolax i det indre Finland. Der hadde de levd et halvnomadisk liv, med svedjebruk som hovednæring. Å drive svedje- eller bråtebruk innebærer å brenne vegetasjon, for siden å så korn i aska. Dette var en velkjent teknikk også i Norge, spesielt i forbindelse med nyrydding. Den noe spesielle bråtebrennings-teknikken skogfinnene hadde med seg fra Finland, barskogssvedje eller *huutha*, var nok derimot ukjent for de norske bøndene. Den ga meget god avkastning, men krevde også store skogsområder. Det store forbruket av skog kan ha vært

medvirkende årsak til at flere av disse finnene på 1500-tallet begynte å bevege seg vestover, mot Sverige og etter hvert også Norge. De første sporene av skogfinner i norske kilder finner vi på 1630-tallet, i tingbøker fra Solør. Sannsynligvis var de ikke bofaste i Norge før litt senere, men fra 1650-åra finner vi skogfinner i både skattemann-tall og tingbøker. Snart var de å finne over store deler av Østlandet.

Møtet med det norske bondesamfunnet

Det kan by på visse utfordringer når en innvandrer-gruppe skal bosettes og integreres i et allerede etablert samfunn. Kultur- og språkforskjeller kan skape

problemer for begge gruppene i en slik etableringsfase. Men hvordan fortonet møtet mellom skogfinner og den norske allmuen seg egentlig? Ut fra de mange klagene fra allmuen kan det se ut som forholdet var konfliktfylt. Dette har også vært den gjeldende oppfatningen frem til de senere årene. Men en grundigere undersøkelse av de kildene som foreligger, viser et noe mer nyansert bilde.

En av de kildetyperne som er nærliggende å undersøke er supplikk materialet, som noen av utdragene i innledningen er hentet fra. En supplikk var en klage eller et ønske formulert til kongen. Det finnes bevarte brev og supplikker fra hele den tidlige finneinnvandringsperioden, men spesielt godt er tilfanget i 1648 og 1661, da det var kongehyllinger i Norge. Supplikk materialet viser at det ble sendt flere klager angående skogfinner. Ordlyden er ofte dramatisk. Ut fra dette alene virker det som skogfinnene var til voldsomt bry i østlandsbygdene. Samtidig vet vi at dette er en kildetype som var ment for å agitere, og ofte var hensikten med supplikkene å oppnå ulike goder – som oftest skattelette. At det ble bedt om finnes "utryddelse" hører altså til unntakene.

Skogfinner i kildene

En av de aller viktigste kildene til skogfinnernes tidlige historie i Norge, er *Finnemantallet av 1686*. Som resultat av de mange klagene, og en frykt for at den verdifulle skogen skulle ta stor skade av svedjebruket, bestemte myndighetene at finnene måtte registreres. Fogden, sorenskriveren og seks lagrettemenn skulle sørge for å føre opp finnene med navn og bosted, informasjon om hvorvidt de skattet eller ikke, om de tjente i det militære, hvor lenge de hadde vært i Norge, og ikke minst – om de drev svedjebruk. I tillegg kunne allmuen fortelle sin versjon om hvorvidt de enkelte finnefamilieene var til skade eller gagn. Svarene fra de ulike distriktene ligger i dag samlet i Riksarkivet. Det ble transkribert og utgitt i sin helhet i 1990, og er dermed lett tilgjengelig for alle

Kart over et omstridt skogområde i Odalen.
Riksarkivet (Kart- og tegnsamlingen, Generalkonduktøren, nr. 207)
Foto: Odd Amundsen.

Finnemantallene fra Bragernes og Vardal og Toten. Riksarkivet (Danske kanselli, skapsaker, skap 15, pk. 125G). Supplik fra Sigdal 1661.

RA (Danske kanselli, skapsaker, tillegg, pk. 6, "32", s. 57a, pkt. 6).

Alle foto: Odd Amundsen.

som vil bruke dette fantastiske vitnesbyrdet om skogfinnernes liv i Norge. I motsetning til supplikkene tegner *Finnemanttallet* et relativt fredelig bilde av skogfinnernes forhold til allmuen. Bortsett fra et par klager på enkeltpersoner, og en generell misnøye mot skogfinnene i Norderhov og Hole, har ikke allmuen hatt mye å utsette på sine nye naboer. Mange steder er det derimot lovord å finne om innvandrerne, og de får skryt for å ha tatt opp igjen gamle plasser, og for å være til god hjelp for reisende i de ellers så øde skogene.

Når man skal undersøke konfliktnivået mellom to grupper, er det også nærliggende å benytte seg av tingbøker. Å føre tingbok over alle rettssaker var påbudt, og flere av disse bøkene er bevart og ligger i dag på Digitalarkivet i skannet versjon. Tingbøkene avslører at skogfinner var involvert i flere typer saker. Alt fra drap og alvorlig vold, til tyveri, gjeldssaker og selvsagt ulovlig bråtebrenning. Men dersom man ser nærmere på tingbøkene, ser man at dette slett ikke var uvanlige problemstillinger i de norske bygdene, og i forhold til folketallet var skogfinner neppe overrepresentert på tinget. Slik sett kan vi si at tingbøkene støtter opp om den historien *Finnemanttallet* presenterer, nemlig at det var enkelttilfeller av både krangel og misnøye, men at det i all hovedsak var mulig å leve fint side om side.

Å leve sammen på tvers av kultur

Selv om forholdet mellom skogfinner og den norske allmuen i all hovedsak ser ut til å ha vært fredelig, er det visse regionale forskjeller. Ved videre undersøkelse av tre ulike områder, blir det tydelig at geografi og demografi har hatt mye å si for hvordan integreringen av skogfinner gikk for seg. I Aker, Asker og Bærum var folketettheten stor fra før, og innflytterne relativt få, slik at de skogfinnene som slo seg ned i dette området raskt ble integrert i det norske samfunnet. De tok seg for eksempel arbeid på Bærum jernverk og ryddet gamle ødegårder. Ulovlig bråtebruk var sjelden her, og de fleste betalte det de skulle av landskyld og skatt. Det er også fra dette området man finner flest gode skussmål i *Finnemanttallet*, og relativt sett færrest saker i tingbøkene.

I den andre enden av skalaen finner vi Solør, som med sine enorme og øde skogsområder huset hundretalls skogfinner. Her var avstanden mellom finner og nordmenn såpass stor at den skogfinske kulturen og språket fremdeles var i live til langt utpå 1800-tallet. Med andre ord gikk integreringen sakte, og kontakten mellom de to gruppene var liten. Men til tross for at dette området huset den helt klart største andelen av skogfinner, var også dette et område med lavt konfliktnivå. Det er relativt sett få saker i tingbøkene, i det minste frem

til 1700, og det er ingen eksplisitte klager i *Finnemantallet*. Sannsynligvis skyldes dette ene og alene at skogfinnene i de store, øde skogsområdene ikke var til særlig bry for den norske befolkningen. De holdt seg stort sett for seg selv. Kampen om ressursene var ikke så stor, da det var nok skog til alle. Dette underbygges av at det ved opptaket av *Finnemantallet* ikke var noen som visste hvorvidt det var brent bråter eller ikke i området. Man hadde rett og slett ikke oversikt over all skogen, så dette måtte man eventuelt undersøke til våren.

Et område som skiller seg markant fra disse to, er finnebosetningene på Ringerike. Her var konfliktnivået høyt. Det var relativt mange rettssaker, og en generell misnøye ble uttrykt i *Finnemantallet*. Konfliktene skyldes i stor grad at skogfinnene bosatte seg midt i et minefelt av allerede pågående konflikter, nemlig de store allmenningene på Krokskogen. Dette var områder som allerede før finnenes ankomst var omtvistede, og det var stor misnøye blant befolkningen over at større jordeiere bygslet bort jord i disse områdene, blant annet til skogfinner. En annen grunn til den noe høyere konfliktsituasjonen kan være at Ringerike utmerker seg som et område som både er sentralt, slik at det ikke var store, folketomme områdene å gjemme seg i, men også øde nok til at integreringen gikk saktere enn i for eksempel Aker, Asker og Bærum.

Et barbarisk folk?

Hvordan var det egentlig med allmuen på Øvre Romerike? Var det så håpløst for dem å ha skogfinnene til naboer som de uttrykte til kongen i 1661? I 1686 oppholdt det seg i underkant av 100 skogfinner i området, medregnet kvinner, barn og eldre. Hvor mange de var i 1661 er vanskelig å svare på, men sannsynligvis var de færre. Det er altså vanskelig å tro at skogfinnene skal ha vært et veldig påtrengende problem. Opptellingen i 1686 viste også at flere av finnene i manntallet her hadde norske koner, så det er tydelig at integreringen var

i gang. Mer er det vanskelig å si om situasjonen på Øvre Romerike. Til det kreves ytterligere undersøkelser. Men ut fra det vi kan se i andre områder, var det sannsynlig at forholdet mellom en skogfinne og hans nabo var omtrent slik som for folk flest. Noen ganger ble det konflikter av både den ene og den andre sorten, men i de fleste tilfeller levde de godt sammen.

Kildene viser at skogfinnene var som andre mennesker, både rause og gjerrige, vennlige og kranglevorne, flittige og late, alt etter hvem man traff på. Men om klagen på dette "barbariske folk" skyldtes frykt for det ukjente, en ubehagelig opplevelse med enkeltpersoner, ønske om skattelette, eller noe helt annet, det kan bare nye studier vise.

Kilder og litteratur

Johansen, Annikken: "At sådan ukrutt måtte ganske utryddes. De finske innvandrere på Østlandet på 1600-tallet, og møtet med det norske bondesamfunnet" masteroppgave, UiO, 2014

Skogfinneryggsekk.
Foto: Wikimedia Commons

‘Øiets Fornøielse og Ganens Vellyst’

Molter som ressurs i Norge på 1700-tallet

I 1761 utkom første del av *Flora Danica*, Danmark-Norges første flora. I dette store bokverket, som skulle inneholde kobberstikk av alle viltvoksende planter i riket, ble molte valgt som den første planten. Denne ærerike plasseringen var neppe tilfeldig.

AV GERD MORDT,
ARKIVAR, RIKSARKIVET

Molter vokser på myrer over hele landet, heter det i moderne oppslagsverk. Slik ser det ut til å ha vært også på 1700-tallet. Hvor rike forekomstene var, ser ut til å ha variert mye, da som nå. Det er imidlertid store forskjeller mellom Sør-Norge og Nord-Norge. I Sør-Norge ligger de største moltemyrene gjerne til fjells. I Nord-Norge er bærene lettere tilgjengelige. Der vokser moltene i lavlandet langs kysten og som regel i store mengder. Besvarrelsene på den store spørreundersøkelsen som myndighetene foretok i 1743 og den topografiske litteraturen fra andre halvdel av 1700-tallet forteller om forekomster i mange deler av landet. I Seljord vokste moltene i “utroelig Mængde” på fjellet, fortalte sognepresten i 1786. Molter fantes på Sunnmøre som andre steder i Norge, skrev presten og naturforskeren Hans Strøm, men ikke i samme mengde som nord i landet. Går vi til major Peter

Schnitlers beskrivelse av Nordland og Troms fra 1740-tallet, bekreftes dette. Molte “voxer vild i overflødighed”, het det i rapporten nordfra.

Legemiddel og delikatesse

Molter er rikt på C-vitaminer. Vitaminer kjente man ikke til på 1700-tallet, men at molte var et virksomt middel mot skjorbuk, var etablert kunnskap. Dette ble påpekt av flere av forfatterne på 1740-tallet. Opplysningen går også igjen i mye av den topografiske litteraturen.

Det var ikke bare som legemiddel molter var ettertraktet, bærene ble også betraktet som en delikatesse. Aller best smakte moltene når de ble servert ferske med “Fløden af den Mælk, som de i Field-Dalerne græssende Køer give”, mente den danske naturforskeren Otto Frederik Müller. Da beholdt

molten mest av den behagelige smaken og tjente både til "Øiets Fornøielse og Ganens Vellyst". Bærene kunne også utnyttes på andre måter. Jacob Nicolai Wilse, som var sogneprest i Spydeberg prestegjeld i Østfold, skrev i 1779 om tre ulike måter molter kunne brukes på. For det første ble bærene brukt som tilbehør til kjøttretter. "Man sylter og bruger dem til Steege, tillige med Tyttebær", opplyste Wilse. Molter ble også benyttet til ulike former for dessert. Av friske bær kunne man lage moltemelk, som skulle spises kald, og moltesuppe, som skulle spises varm. Ifølge Wilse var moltesuppa minst kjent, men smakte best. Oppskrifter på både moltesuppe og moltemelk kan man finne i kokebøker og oppskriftsbøker fra hele 1700-tallet.

Embetsmannen og forfatteren Christopher Hammer, som var en entusiast med hensyn til utnyttelsen av norske bær, ga en oppskrift på saft av molter. Denne saften var behagelig, skrev Hammer, og kunne brukes i punsj og i matlagingen. Han beskrev også hvordan molter kunne legges ned på krukker eller sylteglass i sin egen saft. Ble de behandlet på riktig måte, kunne de holde seg til neste høst.

Friske molter med fløte ble servert ved de lokale embetsmennenes bord, hos presten, sorenskriveren og fogden. Moltemelk og moltesuppe var retter som hørte hjemme i liknende kretser. Men hva med resten av befolkningen? Molter var sommermat for gjeterne og andre fattige folk, skrev sognepresten i Trysil. De ble også spist av seterjenter og av fiskere og jegere som vanket i fjellet om sommeren. Hvorvidt også den jevne bondebefolkningen brukte molter i husholdningen, forteller disse kildene lite om. Det vi imidlertid vet, er at for noen representerte bærene en inntektskilde.

Molter som inntektskilde

Flere forfattere forteller at barn og fattigfolk sanket molter for å skaffe seg en liten fortjeneste av salget. Disse bærene kunne selges til embetsmenn lokalt,

Flora Danica Tab. I.

eller sendes til byene. Her var det nok også et marked, og noe ble sendt videre. O.F. Müller skildret moltenes ferd fra Øvre Telemark til kystbyene på 1770-tallet. Bøndene fraktet dunker med molter på hesteryggen 20 til 30 mil ned til kysten. Her ble moltedunkene solgt til kjøpmenn som “bortsender dem til fremmede Nationers Taffeler”, skrev Müller.

Molter ble ikke bare sendt ut fra kystbyene i Telemark. Tollbøkene vitner om utskiping fra en rekke norske byer og tettsteder. Kristiania, Drammen, Langesund, Stavanger, Bergen, Kristiansund og Trondheim var blant de tollstedene som utførte molter i løpet av 1700-tallet. Mesteparten gikk til Danmark, men det ser ikke ut til å ha dreid seg om store mengder. I 1756 ble det for eksempel registrert utførsel til Danmark av seks dunker, tre krukker og ni tønner ved Drammen tollkontor.

I Nord-Norge var det vanlig å gi bærene et oppkok for å gi dem økt holdbarhet. Produktet ble kalt moltegrøt. Moltegrøt fra Nordland og Troms ble ført til Bergen, og noe gikk videre. Fram til handelen på Finnmark ble frigitt i 1789, ble moltegrøt derfra sendt direkte til København. Men heller ikke moltegrøt ser ut til å ha blitt utført i svært store mengder.

Kilder og litteratur

Bratrein, Håvard Dahl: “Moltebæra i Nord-Norge – kommersialisering og eiendomshevd” i *Ottar* nr. 206, Tromsø Museum 1995

Müller, O.F.: *Reise igjennem Ovre-Tillemarken og tilbage 1775*, København 1778

Wilsø, J.N.: *Physisk, oekonomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld og Egn i Aggershuus-Stift udi Norge*, Christiania 1779

Norge i 1743, bind 1–5, Oslo 2003–2008

Historiske toll- og skipsanløpslister: <http://toll.lokalhistorie.no/>

Moltebær-Melk i Former

Man tager Moltebærene og koger dem med 3 Æ 4 Lod Huusblas, som først maa have staaet i Vand een Dags Tid og bankes ud; denne maa koges temmelig længe med Bærrene, som derpaa krystes giennem en Haarsigte, efterat Caneel og Sukker er kommen i, ned i Formen eller Theekopper; lad dette blive koldt, kom det saa paa et Fad, og hav sød eller slagen Fløde over.

Maren Elisabeth Bang, *Huusholdnings-Bog, indrettet efter den almindelige Brug i Norske Huusholdninger*, Christiania 1831.

Husblas

ble laget av tørket svømmeblære av stør og andre fiskeslag. Den ble brukt som bindemiddel i desserter og som lim.

Haarsigte

sil med bunn vevet av hestehår

slagen Fløde

pisket fløte

Riksarkivets historiske kokeklubb har laget denne moltedesserten, og du kan lese om resultatet på bloggen <http://kokekunst.tumblr.com/tagged/multer>

Molteplanten er bæret med første plansje i bokverket *Flora Danica* fra 1761.
Foto: Odd Amundsen.

Christian Michelsen, gravør Bruun og den norske løve

To dager etter unionsoppløsningen 7. juni 1905 fikk det nyopprettede Utenriksdepartementet melding om at Statssekretariatet hadde bestilt et nytt rikssegl til regjeringen. Den trengte snarest et segl uten kongens navn. I prosessen som ble satt i gang, kom også riksvåpenet til å forandre utseende.

Da Stortinget 7. juni 1905 fastslo at unionen med Sverige var oppløst og Oscar 2. hadde opphørt å være norsk konge, fikk regjeringen samtidig fullmakt til å utøve kongens myndighet. Det fysiske uttrykket for monarkens myndighet var underskriften hans i protokollen over saker behandlet i statsråd. Kongens navnetrekk gjorde beslutningene til kongelige resolusjoner. For enkelte typer resolusjoner ble det også satt opp et særskilt dokument i kongens navn. Det gjaldt særlig lovbestemmelser og embetsutnevnelser. Slike dokumenter ble forsynt med et avtrykk av riksseglet i tillegg til kongens underskrift. Hovedmotivet i riksseglet var riksvåpenet, og rundt det sto kongens navn og tittel.

Riksvåpenet i riksseglet hadde hatt den samme formen helt siden 1844. Da hadde den første kong Oscar godkjent en ny tegning og beskrivelse av

våpenet. Slik var den norske løve omtalt i den kongelige resolusjonen: “en, nederst fra Venstre og opad til Høire i fremadskridende Stilling opreist kronet Løve, med aabent Gab og udstrakt Tunge, holdende i Forlabberne en opløftet Stridsøxe med gyldent Skaft og Blad af Sølv”. Tegningen viste en muskuløs løve med kraftig manke og ellers en glatthåret kropp med s-formet hale.

Ideen i 1844 var å fremstille løven i naturalistisk stil, men det kan diskuteres om den anatomiske gjengivelsen var vellykket. Dessuten var den oppreiste stillingen så fremoverbøyd at det syntes å utfordre tyngdekraften.

Herman Rudolf Bruuns løve

Mot slutten av unionstiden ble de opprinnelige tegningene av 1844-våpenet ikke lenger ansett som

AV KNUT JOHANNESSEN,
PENSJONERT AVDELINGS-
DIREKTØR, RIKSARKIVET

T.v.: Den offisielle versjonen av riksvåpenet før 1905 ble godkjent ved kgl.res. 10. juli 1844. Riksarkivet. Foto: Odd Amundsen.

T.h.: Bruuns utkast til kongeflagg og kongevimpel fra sommeren 1905. Riksarkivet (PA-0148_L0001_0002. Foto: Odd Amundsen).

Herman Bruuns utforming av riksvåpenet fra slutten av 1890-årene fikk stor utbredelse, blant annet på omslaget til telefonkatalogen. Riksarkivet (Biblioteket).

forpliktende til offentlig bruk. Flere nye varianter så dagens lys. Noen var amatørmessige etterligninger av originalen, andre representerte kunstneriske forsøk på å skape et uttrykk i heraldisk stil. Det vil si at motivet skulle løsrive seg fra det naturalistiske forbildet. I stedet skulle motivet være dekorativt, utnytte skjoldflaten godt og fremheve karakteriske detaljer ved objektet. Maleren Gerhard Munthe og tegneren Andreas Bloch hadde prøvd seg på nye utforminger i denne retningen. Men gravøren Herman Rudolf Bruun var den som hadde beskjeftiget seg mest med riksvåpenet, og han arbeidet iherdig for at nettopp hans tegninger skulle få gjennomslag.

Bruun hadde høy anseelse både som håndverker og kunstner. Han var utdannet ved Tegneskolen i Kristiania og hadde senere hatt et studieopphold ved Kunstakademiet i København. Siden 1880 hadde han drevet en gravørforretning i Kristiania. Ved siden av modellerte han medaljer og skar relieffer, særlig til gravsteder. Det forekom også at han laget byster.

Midt i 1890-årene hadde Bruun begynt å beskjeftige seg med riksvåpenet. Han kom frem til en ny tegning der løven holdt seg innenfor beskrivelsen fra 1844, men fremsto som langt mer aggressiv. Løven tok et kraftigere steg fremover, grepet om øksen var fastere og kroppen hadde en mer oppreist holdning. Klørne var overdrevent store, og løven hadde kraftig ragg nedover buken, på bena og på halen, som endte rett til værs. Som helhet virket komposisjonen fast og gjennomarbeidet. Bruun ville at løven skulle stå “som Symbol for Nationens Kraft”, og derfor var den gitt “en rankere og mere fremadstræbende Holdning”. Men hadde denne løven norske røtter, var den en norsk løve? Bruun hadde besøkt Myntkabinettet ved Universitetet og hevdet at han hadde funnet gode forbilder i norske mynter fra 1300-tallet. Vi som betrakter Bruuns løve nå, har vanskelig for å være enig i det. Vi vil nok si at den mer var et produkt av hans egen tids smak og av heraldiske mønsterbøker, særlig tyske, som kunne oppvise løver i alle mulige varianter.

Løven vinner terreng

Så tidlig som i 1896 hadde Bruun fått ledelsen i Telegrafstyrelsen interessert i tegningen av riksvåpenet. I årene fremover kom Bruuns fryktinngytende løve til å pryde telegramblanketter og omslaget på telefonkatalogen. I 1899 ble tegningen gjengitt i stort format i "For alle", en almanakk-lignende trykksak. Der var tegningen misvisende forsynt med signaturen til Rasmus Haavin, en grafiker som ikke hadde gjort stort annet enn å kopiere Bruuns versjon. Men gjennom denne publikasjonen fikk løven iallfall en betydelig utbredelse.

Viktig var det også at Bruuns løve ble tatt inn som en liten detalj på alle valørene i den nye serien pengesedler som utkom fra 1901. Videre dukket løven opp på papir fra Alvøens Papirfabrik, på gjenstander fra Porsgrunds Porselænsfabrik og på broderimønstre og julekort. Bruun hadde også gjort et fremstøt overfor Utenriksavdelingen i Handelsdepartementet i 1903 og etterlatt seg en tegning der. Det førte ikke til noe i første omgang. Men den utstrakte bruken av våpentegningen på andre hold betydde at han hadde et trumfkort på hånden ved unionsbruddet.

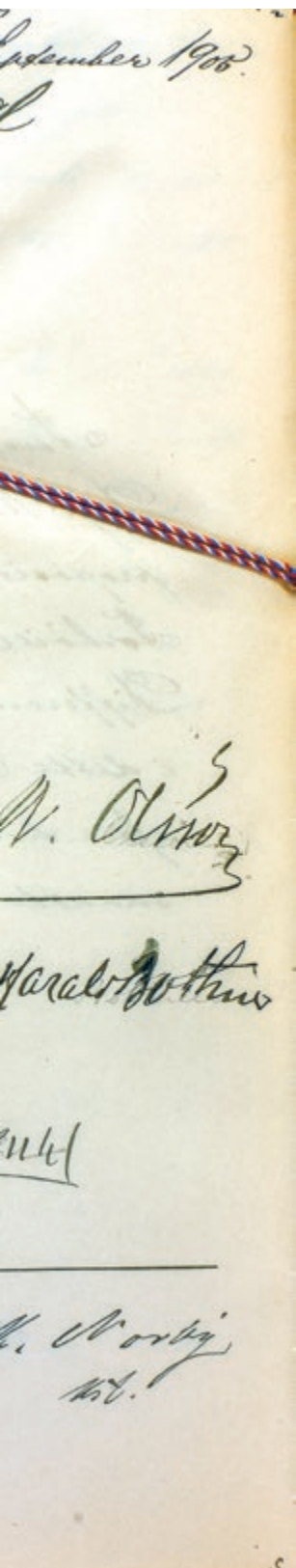
I og med 7. juni-vedtaket var det strengt tatt bare behov for ny tekst i riksseglet. Men det måtte også melde seg et sterkt ønske om å gi avløsning til unionstidens offisielle løve fra 1844, både av politiske årsaker og fordi selve tegningen ikke sto høyt i kurs lenger. Bruuns versjon var velkjent etter flere år i omløp. Som gravør kunne han på korteste varsel omskape tegningen til et relieff. Han var kunstner og håndverker i samme person.

Riksseglet – og mer til?

Statssekretariatet, kontoret som blant annet sørget for regjeringens protokollføring og seglutstyr,

Bruuns rikssegl på regjeringsvedtak fra september 1905.
Riksarkivet (S-1001_Dda_L0049. Foto: Odd Amundsen.)

hadde først bestilt et rikssegl hos Bruun med uforandret løve og omskriften NORGES RIGES SEGL. Men så hadde Bruun tatt kontakt med Alfred Krohn, regjeringens kontorkasserer, og vist ham et utkast med Bruuns egen løve. Allerede 9. juni skrev Krohn til Utenriksdepartementet og foreslo at denne tegningen ble lagt til grunn ved utarbeidelsen av riksseglet. Senere burde den også formelt godkjennes som nytt riksvåpen. Utenriksminister Jørgen Løvland ga sin tilslutning, men mente at også andre medlemmer av regjeringen måtte få si sin mening. Derfor gikk tegningen videre på rask høringsrunde til fem–seks andre statsråder, inkludert statsminister Christian Michelsen. Med enkelte forbehold gikk alle inn for godkjenning. Så må Bruun ha forsert arbeidet med graveringen av riksseglet. Nøyaktig når han leverte det, er ukjent, for på den første regjeringsbeslutningen 9. juni er avtrykket tilføyd i ettertid. For arbeidet fikk Bruun 320 kroner. Selvbevisst hadde han plassert sitt eget navn med ørsmå bokstaver nederst på seglflaten.

Bruun hadde mottatt bestilling fra flere offentlige etater på stempeler og segl med riksseglts løve. Det fikk ham i juli 1905 til – kanskje en smule overmodig – å foreslå overfor Utenriksdepartementet at staten kjøpte den fulle eiendomsretten til den nye våpentegningen for et “passende Honorar”. Han antydte også at det ville være rimelig om fremtidige oppdrag med å gravere segl med riksvåpenet tilfalt ham. Departementet kommenterte ikke dette, men gikk først velvillig inn for at tegningen ble innkjøpt for 500 kroner, et beløp Bruun selv hadde foreslått. Saken kom så langt at departementet laget utkast til behandling i statsråd.

Regjeringens sonderinger om en ny tronkandidat sommeren 1905 hadde fått Utenriksdepartementet til å tenke på at den kommende kongen ville trenge et særskilt kongeflagg. Bruun ble bedt om å lage utkast til både flagg og kongevimpel. Parallelt med dette hadde professor Yngvar Nielsen fått i oppdrag å levere en utredning om motivet i et nytt

kongeflagg. Etter et møte mellom de to omsatte Bruun professorens ideer i tegning. Yngvar Nielsen syntes godt om Bruuns tegnemåte og ga hans versjon av riksvåpenet attest for å være “det bedste som nu kan skaffes”. Midt i juli 1905 var Bruun på nippet til å bli den som skulle fornye de heraldiske statssymbolene i det selvstendige Norge.

En forsmådd kunstner

Så snudde vinden. Selv om tiden var knapp, var ikke situasjonen så akutt som tidlig i juni. Departementet fant det nødvendig å områ seg. Via regjeringens representant i København, Fritz Wedel Jarlsberg, ble Bruuns tegninger til riksvåpen, kongeflagg og vimpel sendt til Anders Thiset, som var en ansett heraldiker i det danske riksarkivet. Fra ham kom det aldri noen vurdering av tegningene. I stedet utarbeidet han sine egne. Umiddelbart gjorde de et svært godt inntrykk, men da de ble møtt av en del innvendinger, ble det til slutt maleren Eilif Peterssen som fikk oppdraget med å tegne kongeflagg og en ny versjon av riksvåpenet, dessuten et kongevåpen og et rikssegl med den nyvalgte kongens navn. Bruun ble ikke mer nevnt som aktuell, og han fikk ikke i oppdrag å gravere det nye riksseglet. Han hadde fått ord på seg for å kreve stive honorarer, og dessuten hadde han nok opptrådt temmelig pågående. Men de ansatte i departementet var ikke dermed ferdig med ham.

Bruun hadde aldri fått de 500 kronene det lå an til i juli 1905. Et halvt år senere purret han på oppjøret. Nå, da staten hadde fått de heraldiske symbolene den trengte, var det ønskelig å begrense utbetalingene for ubenyttede alternativer. Ekspedisjonssjef Bryn i Utenriksdepartementet påpekte at departementet ikke hadde bestilt tegningen av riksvåpenet. Den hadde Bruun utført som en “privat spekulasjonsaffære” og presentert for departementet. Men tatt i betraktning at tegningen var benyttet i det midlertidige riksseglet og i flere stempeler, kunne et honorar på 100 kroner for bru-

ken være passende. For utkastene til kongeflagg og vimpel var det avtalt 50 kroner i betaling. Tegningene hadde Bruun krav på å få i retur.

Bruun svarte med et høyere motkrav, men departementet holdt på sitt i en langtrukken brevveksling. Ikke før i november 1907 kvitterte Bruun for å ha mottatt tegningene og sine 150 kroner. Bare det midlertidige riksseglet fra 1905 sto igjen på merittlisten hans. Trolig var det i frustrasjon over det dårlige utfallet av forhandlingene med departementet at han samme måned sendte tegninger av riksvåpenet til Bergen, til den nå avgåtte statsminister Michelsen og ba om å få dem attestert. I 1905 hadde Michelsen sittet modell for en byste Bruun laget, så Bruun syntes vel han kjente bergenserens godt nok til å be om denne tjenesten. Tegningen kom iallfall tilbake med Michelsens påskrift "Benyttet af 7de juni-regjeringen i tidsrummet 7 juni – 27 november 1905".

Gammel urett gnager

I 1925, ved 20-årsjubileet for 1905, fant gravør Bruun omsider en anledning til å komme frem med sin versjon av hendelsene. Utstyrt med tegningen av riksvåpenet og Christian Michelsens påskrift oppsøkte han Aftenpostens redaksjon og lot seg intervju. Riksvåpenet ble brukt mens Michelsen var regent, fortalte Bruun. Den løven som etterfulgte hans egen, Eilif Peterssens,

var ikke korrekt. Den hadde feil stilling og så ut som en hund. Dette hadde han sagt til Michelsen, men han ville ikke høre på ham.

Året før han døde, i 1928, sørget Bruun for å tinglyse brevet fra Utenriksdepartementet om at tegningene var hans eiendom, sammen med en tegning av riksvåpenet. Tiltaket virker unødvendig. Kanskje ville han selv reise seg et varig minne fordi han ikke var sikker på at arvingene ville verdsette hva han etterlot seg, eller kanskje fryktet han for at statlige myndigheter skulle gjøre urettmessig krav på tegningene hvis de fikk tilbud om dem. Likevel endte tegningene i Riksarkivet, som kjøpte dem av boet sammen med annet materiale Bruun hadde etterlatt seg fra sin virksomhet som gravør.

Men sporene etter Bruuns omgang med riksvåpenet var ikke fullstendig forsvunnet fra offentligheten. Tilsynelatende helt ubemerket fortsatte hans løve å figurere på alle pengesedler. Serien som hadde begynte å utkomme i 1901, ble den lengstlevende av alle seddelutgaver og fikk ikke avløsning før i 1945. Da var sedlene trykt i til sammen godt over en halv milliard eksemplarer.

Kilder i Riksarkivet

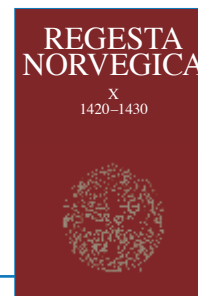
PA-0148 Bruun, Herman Rudolf: eske 2 Tegninger og 4 Bøker
S-2259 Utenriksdepartementet: serie Db eske 246 og 246b

Femkroneseddel fra 1944 med Bruuns riksvåpen, uforandret siden 1901. Seddelen var utformet av maleren Oluf Wold-Torne. Foto: Kulturhistorisk museum.

I 1907 skaffet Bruun seg Christian Michelsens bekræftelse på at hans våpentegning var blitt brukt av 7. juni-regjeringen i 1905.

Benyttet af 7de juni - regjeringen i Norges rige segl
i tidsrummet 7 juni - 27 november 1905
Oluf Michelsen

Brita Nyquist: **Norske sigiller fra middelalderen. Fjerde bind**

Geistlige segl fra Hamar bispedømme

Kildeutgivelser fra Riksarkivet 1, Oslo 2015

I eit nytt band i serien “Norske sigiller fra middelalderen” lar utgjevar Brita Nyquist oss bli kjent med 140 geistlege segl frå Hamar bispedømme. På same måte som i førre bandet, som kom i 2012 og omhandlar geistlege segl frå Nidaros bispedømme, er også denne boka gjennomillustrert med vakre bilete av både seglavtrykk, stampar og seglteikningar. Riksarkivets eigen fotograf Odd Amundsen, utgjevaren sjølv og ei rekke andre personar frå norske og utanlandske muse og arkiv-institusjonar har sørga for det rike biletmaterialet. Mellom anna er elleve mellomalderkyrkjer i Hamar bispedømme presentert med nye foto.

Katalogen inneheld det overleverte seglmaterialet etter geistlege personar og institusjonar i Hamar bispedømme i førreformatortisk tid. Det eldste er eit avtrykk av seglet til biskop Torfinn frå 1280-talet, det siste frå sjølve reformasjonsåret 1537. Segla er i dag kjent som avtrykk eller i nokre tilfelle som stampar. Materialet er delt inn i kategoriane biskopssegl, domkapittelsegl, prestesegl og seglstampar. Boka inneheld også registre over eigarar av segla, kannikar i Hamar bispedømme, kor segla er utferda, samt seglteikningar, segltyper og symbol.

Hamar bispedømme omfatta i mellomalderen i hovudsak det same geografiske området som Eidsivating. Bispedømmet endra seg noko fram mot reformasjonen, men då Hamar fekk sin første biskop i 1152, høyrde også det som i dag er dei svenske soknene Idre og Särna til Hamar.

Dei to første bøkene i serien omhandlar verdslige segl. I tråd med planane om å utgje geistlege segl frå fleire bispedømme, blir det nå arbeidd for å få til eit femte band som skal ta for seg Stavanger bispedømme.

Gunnar I. Pettersen:

Regesta Norvegica X 1420–1430

Kildeutgivelser fra Riksarkivet 2
Oslo 2015

Tiande band i bokverket Regesta Norvegica er nyaste publikasjon frå *Seksjon for kildeutgivelse* ved Riksarkivet. Boka inneheld nær 1100 regestar av ulike typer dokument frå tiåret 1420 til 1430. Mange av regestane er henta frå mellomalderkjelder i utanlandske arkiv. Bokverket Regesta Norvegica er meint som ein inngangsport til Diplomatarium Norvegicum og presenterar samandrag av alle mellomalderdokument som har med Noreg, nordmenn og norske tilhøve å gjere. Begge seriane har som mål å presentere alle kjente aktstykkje til norsk mellomalder, men til skilnad frå DN, viser RN kjeldematerialet i kronologisk rekkefølge. Med dette tiande bandet i serien inneheld bokverket til saman nær 13 000 regestar av dokument frå perioden 822–1430. Førstearkivar ved Riksarkivet Gunnar I. Pettersen har hatt heilt eller delvis ansvar for tre band i serien. Han avsluttar no sitt regestarbeid, men arkivar Arnhild Aasen er i god gjenge med band XI, som skal gå fram til 1440. Regesta Norvegica X er publikasjon nummer to i ei ny rekke med kjeldeutgåver frå Riksarkivet. Serien er godkjent vitenskapleg publiseringskanal og vil romme einskilde kjeldeutgåver så vel som nye band i etablerte seriar.

[Refleksjonen]

Nina Hveem Carlsen har vært ansatt i Arkivverket i mer enn tretti år. I denne spalten reflekterer hun over aktuelle temaer knyttet til arkiv.

“– Hva er arkivenes viktigste funksjon?” spurte min sjef og mentor retorisk under en av våre mange faglige samtaler. Mulige svar raste rundt i hodet mitt: Forutsetning for demokrati, åpenhet, dokumentasjon, kunnskap om fortiden ... arkivene har så mange funksjoner, til ulike tider og i ulike situasjoner. Svaret hans var like åpenbart som det var trivielt: “Å få bedriften eller institusjonen som skaper det til å fungere best mulig. Det må vi aldri glemme.”

Arkivene er altså ikke skapt for å dokumentere fortiden, slik vi har så lett for å tenke, vi som jobber med andres gamle arkiver. Nei, de er skapt som et verktøy for å få best mulig resultat eller utbytte av det man driver med, enten det nå er produksjon av bremseklosser, behandling av søknader eller bygging av skoler og veier. Arkivenes primære verdi er den verdien de har der de er blitt skapt. Det aller meste av arkivenes primære verdi er tidsbegrenset, kanskje bare noen uker eller måneder, i alle fall sjelden mer enn noen få år. En del informasjon kan det nok være greit å ha til senere, men ærlig talt: Hvor ofte sjekker vi bakover i e-poster fra et par år tilbake som vi for sikkerhets skyld ikke har slettet?

I Arkivloven er det arkivenes sekundærverdi det gjelder, nemlig arkiver som har “... monaleg kulturelt eller forskningsmessig verdi eller som inneheld rettsleg eller viktig forvaltningsmessig dokumentasjon ...” som det står i formålsparagrafen. Men arkivene er altså ikke skapt for å ha betydelig kulturell eller forskningsmessig verdi, og faktisk heller ikke for å dokumentere vedtak eller rettsavgjørelser. Så det vi må ta til takke med i arkivinstitusjonene, er etterladenskaper, rester og bruddstykker av det som en gang var nyttig, men som nå er utdatert og overflødig.

Fullt så ille som det høres ut, er det forresten ikke. De offentlige arkivskaperne har en lovfestet plikt til å bevare store deler av arkivene sine. Skal noe kasseres, må de søke Arkivverket om tillatelse, og slike søknader blir nøye vurdert nettopp med tanke på ettertidens informasjonsbehov, arkivenes sekundærverdi.

Men private arkivskapere – det vil si bedrifter, organisasjoner og institusjoner, og for så vidt også enkeltpersoner – kan kaste arkiver av hjertens lyst, og mer eller mindre slette sine spor for kommende generasjoner. Det er en stor og av og til ganske tøff

jobb å få private arkivskapere til å innse at arkivbevaring kan være både samfunnsnyttig og egennyttig, og at det kanskje kan være verdt å bruke noen kroner på et lite bevaringsprosjekt.

Men hva skal man bevare? Hva vil kommende generasjoner etterspørre? Hva blir interessant om 100 år? Umulige spørsmål, men likevel helt i kjernen av hva arkivarene i depotinstitusjonene sysler med. Et 200 år gammelt regnskapsbilag er et funn, mens et bilag fra 1980 blir kassert uten nåde. Gamle kirkebøker ble foreslått kassert for 100 år siden, de inneholdt jo ikke lenger aktuell informasjon. I dag er vi lykkelige for at en slik kassasjon ikke ble iverksatt.

I papirarkivverdenen vurderte man hva som skulle kasseres – og beholdt resten. I elektronisk versjon vurderer man hva som skal bevares – og kasserer resten. Forskjellen er gigantisk, men mest av alt er den krevende. Og de som skal bruke arkivene i etterkant, bør ha i bakhodet at arkivene ikke nødvendigvis dokumenterer fortiden slik den var. Det er nemlig ikke derfor de ble laget.

Nina

[Sitatet]

Leif Thingsrud har vært ansatt i ulike arkivinstitusjoner siden 1985. I denne spalten presenterer han oss for utvalgte arkivsitater.

Arkivetaten er i utpreget grad – og i mer enn én forstand – i besittelse av et janus-ansikt. Vi skal gi de forskjellige organer innenfor statsforvaltningen råd, hjelp og veiledning – ja endog pålegg kan komme på tale – i arkivfaglige spørsmål, dels for å bidra til å gjøre statsforvaltningens administrasjon så effektiv og problemfri som mulig, dels for å sikre at de arkiver som til sist ender hos oss, skal være så velordnede og lett tilgjengelige som mulig. Etatens andre ansikt er vendt mot kulturlivet, mot forskningen, og, synes jeg det er viktig å ta med, mot masse-media – altså imot informasjonsbrukeren i vid forstand. [...]

Det er en viktig kjensgjerning å presisere akkurat i denne sammenhengen at samtidig som Arkivverket er en del av statsforvaltningen, er den også en formidlende instans mellom forvaltningen og informasjonsbrukeren. I dette ligger svært mye av vår etats egenart og særstilling. Den har ikke bare et janus-ansikt – den skal også tjene to herrer. Men implisitt i det oppdraget vår arbeidsgiver har gitt oss, ligger plikten til å tjene offentligheten, enkeltindividet, borgeren.

Det faktum innebærer en formidabel utfordring – og en fare. Det er selvsagt avgjørende viktig at Arkivverket har et godt og tillitsfullt forhold til statsforvaltningens øvrige organer, til arkivskaperne. Arkivverket skal være et sted der forvaltningen – byråkratiet – tillitsfullt kan plassere sine arkiver. Men det er også viktig at Arkivverket bevarer en betydelig grad av selvstendighet og uavhengighet i forhold til de samme organer. Det skal være en pålitelig databank for hele allmennheten.

Ole Kolsrud (1941–) var arkivar/førstearkivar i Riksarkivet fra 1978 til 2011. Teksten over er fra et foredrag kalt "Arkivverket som formidler" som han holdt på Norsk arkivforum i 1982. Mye har endret seg på arkivsektoren i løpet av den siste mannsalderen, ikke minst med hensyn til teknologi og når det gjelder å ta vare på privatarkiver. Det tosidige samfunnsoppdraget Kolsrud peker på, er derfor ikke mindre aktuelt i dag.

Velkommen!

Riksarkivet

Sognsveien 221, Kringsjø, Oslo
POSTADRESSE: Pb 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
TLF: 22 02 26 00
E-POST: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Sognsveien 221, Kringsjø, Oslo
POSTADRESSE: Pb 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
TLF: 22 02 26 00
E-POST: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
TLF: 62 55 54 40
E-POST: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
TLF: 32 86 99 00
E-POST: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
TLF: 38 14 55 00
E-POST: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
TLF: 51 50 12 60
E-POST: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
TLF: 55 96 58 00
E-POST: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
TLF: 73 88 45 00
E-POST: satrondheim@arkivverket.no

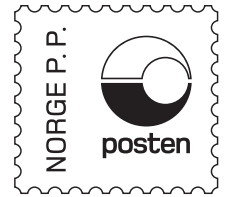
Statsarkivet i Tromsø

Huginbakken 18, Brevika, Tromsø
POSTADRESSE: Pb 6315, 9293 Tromsø
TLF: 77 64 72 00
E-POST: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi Arkiva

Hännoluohkká 45, Guovdageaidnu/Kautokeino
POSTADRESSE: Diehtosiida, 9520 Kautokeino
TLF: 78 44 85 60
E-POST: samisk.arkiv@arkivverket.no

Finn oss på www.arkivverket.no

Returadresse:
Riksarkivet
Postboks 4013, Ullevål stadion
0806 Oslo

Tømmer klargjort for telling. Fløtning i Vollsfjorden. Flyfoto: Fjellanger og Widerøe AS. Riksarkivet (Pa 1422 Union Co., Ec-Tømmer 170-Foto 0003).